

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування інституту, факультету)

Психологія
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр
(ступінь вищої освіти)

на тему: Вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків

Виконав(ла): студент(ка) 2 курсу, групи СН-112
Спеціальності 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Психологія

СКВОРЦОВА М.О.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник ПИЛИПЕНКО К.В

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент КОВАЛЬ В.В.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук

Кафедра «Психологія»

Ступінь вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

(код і найменування)

Освітня програма (спеціалізація) Психологія

(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« 01 » вересня 2023 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

СКВОРЦОВОЇ Марії Олександрівна

(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків

керівник проєкту (роботи) кандидат психологічних наук, доцент ПИЛИПЕНКО Катерина Валентинівна

(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

Затверджені наказом закладу вищої освіти від « 01 » вересня 2023 року № 331.

Строк подання студентом проєкту (роботи) «14» червня 2024 року.

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 107 сторінок, 22 таблиці, 5 рисунків, 93 джерела, 5 додатків

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань які потрібно розробити) на основі теоретичного аналізу наукової літератури розкрити зміст поняття «батьківсько-дитячих відносин»; розглянути різноманітність, особливості та форми батьківсько-дитячих відносин; на основі теоретичного аналізу наукової літератури визначити проблему стосовно впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції та формування особистостей у зростаючих дітей; на основі теоретичного аналізу описати причини та різновиди формування поведінкових патернів; на основі емпіричного дослідження описати вплив стилів батьківства на формування особистостей та самоконцепцій дітей; описати особливості корекції негативних наслідків формування у дітей, підлітків та юнаків деструктивних поведінкових патернів; розробити психокорекційну програму щодо запобігання та полегшення негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків.

5. Таблиця 1.1 Форми батьківського виховання (стилі батьківства) за Діаною Баурмінд, Таблиця 1.2 Формування патернів поведінки, Таблиця 2.1 Характеристика вибірки, Таблиця 2.2 Рівень емпатії та підтримки (відповіді

батьків), Рисунок 2.1 Відсотковий середній коефіцієнт відповідей батьків (емпатія та підтримка), Таблиця 2.3 Рівень емпатії та підтримки (відповіді дітей), Рисунок 2.2 Відсотковий середній коефіцієнт відповідей дітей (емпатія та підтримка), Таблиця 2.4 Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (на думку батьків), Рисунок 2.3 Відсотковий середній коефіцієнт відповідей батьків (комунікація та участь у вихованні), Таблиця 2.5 Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (на думку дітей), Рисунок 2.4 Відсотковий середній коефіцієнт відповідей дітей (комунікація та участь у вихованні), Таблиця 2.6 Оцінка рівня позитивного сприйняття себе та своєї самоконцепції, Рисунок 2.5 Відсотковий коефіцієнт щодо самосприйняття дітей, Таблиця 3.1 Психологічні прийоми та практики із сімейної терапії, Таблиця 3.2 Методики травматично-орієнтованої терапії, Таблиця 3.3 Методики інтерперсонального напрямку психотерапії, Таблиця 3.4 Методики психодинамічної терапії, Таблиця 3.5 Методи терапії прив'язаності, Таблиця 3.6 Методи групової терапії, Таблиця 3.9 Середній відсотковий коефіцієнт відносно рівню всіх видів взаємодій у контексті батьківсько-дитячих відносин на початку дослідження, Таблиця 3.10 Рівень емпатії та підтримки (батьки, повторне анкетування), Таблиця 3.11 Рівень емпатії та підтримки (діти, повторне анкетування), Таблиця 3.12 Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (батьки, повторне анкетування), Таблиця 3.13 Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (діти, повторне анкетування), Таблиця 3.14 Оцінка рівню себе та своєї самоконцепції дітьми (повторне анкетування), Рисунок 3.1 Контрольне обчислення коефіцієнту стосовно самооцінок дітей, Таблиця 3.15 Порівняння результатів початкового опитування та остаточного стосовно сприйняття себе та своєї самоконцепції дітьми, Таблиця 3.16 Середній коефіцієнт кінцевого результату повторних анкетувань, Таблиця 3.17 Показники середнього коефіцієнту післякорекційних змін.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	ПИЛИПЕНКО К.В., доцент	22.09.2023	05.10.2023
2	ПИЛИПЕНКО К.В., доцент	06.10.2023	19.10.2023
3	ПИЛИПЕНКО К.В., доцент	20.10.2023	27.10.2023
Нормок-ь	ГАРМАШ А.О., викладач	14.06.2024	14.06.2024

7. Дата видачі завдання «29» серпня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	29.08.2023	
2	Збір матеріалу на вивчення літературних джерел на дипломний проєкт (роботу)	30.08.2023	
3	Затвердження теми	01.09.2023	
4	Складання змісту	20.09.2023	
5	Виконання першого розділу	22.09.2023	
6	Виконання другого розділу	06.10.2023	
7	Виконання третього розділу	20.10.2023	
8	Формування висновків	28.10.2023	
9	Перевірка роботи керівником	01.11.2023	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	04.11.2023	
12	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	13.06.2024	
13	Попередній захист дипломного проєкту (роботи)	13.06.2024	
14	Подання роботи на кафедру	14.06.2024	
15	Одержання відгуку та рецензії	14.06.2024	
16	Захист дипломної роботи	15.06.2024	

Студент(ка)

_____ Марія СКВОРЦОВА
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи)

_____ Катерина ПИЛИПЕНКО
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 107 с., 22 табл., 5 рис., 93 дж., 5 додатків.

Об'єкт дослідження: становлення Я-концепції юнаків як психологічний феномен

Предмет : дослідження вплив відносин у структурі складу інституту сім'ї на подальший розвиток дітей та їх становлення Я-концепції у юнацькому віці.

Мета дослідження: вивчення психологічних особливостей впливу батьківсько-дитячих відносин, розробка та реалізація психокорекційної програми запобігання негативного впливу на подальше життя дітей у вже юнацькому віці.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз науково-психологічної літератури щодо проблеми дослідження, синтез, індукція, дедукція, угруповання; емпіричні опитування, інтерв'ю, спостереження та психометричні оцінки; методи обробки даних емпіричного дослідження :кількісний метод (статистичний); якісний метод (диференціація матеріалу за групами, аналіз), графічний аналіз.

Практична значущість дослідження: в можливості застосування розробленої програми психокорекції негативних наслідків батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків практичними сімейними психологами та соціальними педагогами, що працюють з дітьми, батьками і загалом сім'ями з метою полегшення процесу формування особистості під час виховання батьками їх дітей. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі за курсом психологія.

ВІДНОСИНИ, ДІТИ, ЮНАКИ, БАТЬКИ, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ, ПСИХОКОРЕКЦІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН	12
1.1. Теоретичні підходи до вивчення феномену батьківсько-дитячих відносин....	12
1.2. Особливості розвитку і зростання дитини та ролі батьків у складі інституту сім'ї.....	14
1.3. Загальний вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків та його негативні наслідки	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЮНАКІВ.....	22
2.1. Організація та методики дослідження	22
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів.....	28
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЇ ТА ЗАХОДИ ДЛЯ МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЙ ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ.....	44
3.1. Заснована на наукових дослідженнях психокорекційна програма стосовно виправлення негативних наслідків батьківсько-дитячих відносин	44
3.2. Оцінка ефективності запропонованих заходів.....	59
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми. Життєва реалізація кожної людини залежить від її внутрішніх особистих ресурсів, навичок, вмінь та світогляду, впевненості в собі. Життя людини починається у сім'ї де її виховують батьки, тому всі потрібні для життєвої реалізації аспекти дитина набуває саме у контексті батьківського виховання. Але якщо вплив на сприйняття самоповаги, самооцінки та загальної самосвідомості у дітей, особливо в період становлення особистості був негативним, то наслідки такої взаємодії, конфлікти чи недостатня підтримка з боку батьків можуть спричинити формування негативної Я-концепції. Вона включає в себе відчуття неповноцінності, відсутність власної цінності та низьку самооцінку, демотивацію та загальну відсутність життєвої реалізації. Такий результат може виникнути через неправильні виховні методи, перекриття власної ідентичності батьківськими очікуваннями або моделями поведінки.

Чим більш позитивний вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення та формування особистості дитини, тим більше вона спроможна досягати по життю, тим більше щасливою вона буде. Стабільна та позитивна Я-концепція є ключовою для успішної адаптації у суспільстві та досягнення успіху в різних сферах. В свою чергу формування негативної самоконцепції в юнаків може сприяти також і формуванню психічних розладів, депресій, демотивації стосовно загальної життєвої реалізації. Це згодом впливає і на спосіб та образ життя: в людини виникають залежності, безробіття, хронічні захворювання тощо.

Отже, належна увага батьків до своєї дитини, дбання про її емоційний, психічний та фізичний розвиток та позитивно підтримуючі, міцні взаємини між дітьми та батьками спроможні сформувати здорову та щасливу людину, тоді як феномен деструктивної взаємодії між батьками та дітьми, що характеризується відсутністю позитивного спілкування, агресивними чи пасивно-агресивними взаємодіями, ігноруванням потреб та емоційного благополуччя дитини, а також відчуттям невпевненості та внутрішнім конфліктом у дитини формують

невротичну, відчужену, хвору та самотню особистість. Ця позиція може сприяти глибшому розумінню взаємодії між батьками та дітьми, сприяти формуванню більш екологічного суспільства та сприяти розробці психологічних рекомендацій для осіб, що стикаються з труднощами у контексті батьківсько-дитячих відносин.

Теоретичні дослідження на тему батьківсько-дитячих відносин вивчалися у роботах психологів, соціологів та медичних науковців, зокрема роботи А. Фабер, Дж. Деклеєр, Дж. Фей, Дж. Готтман, Д. Сігель, І. Заєць, Л. Мусієнко, Л. Петренко, М. Хертзел, М. Бойко, О. Волкова, О. Коваль, Т. Брайсон, Т. Горілова, Т. Баєрі.

Аналіз психологічної літератури з проблеми впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків свідчить про те, що у дослідженнях акцент ставиться на відчуттях зростаючих дітей, того як вони бачать свої взаємини з батьками та як відчують себе проводячи із ними час.

Розкриваючи тему : «Вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків» можна подати таку актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку самоконцепцій юнаків фундаментального значення набуває розвиток комунікації батьків із дітьми, їх особистий приклад, рівень підтримки та участі у вихованні, а також забезпечення дитини у підтримці емоційного та психологічного розвитку та загальне прагнення виховати щасливу, впевнену в собі людину.

Вищевказані обставини зумовлюють актуальність та важливість дослідження питань, пов'язаних із різними аспектами впливу батьківсько-дитячих відносин на формування особистості — зокрема, із особливостями розвитку та формування психіки дитини.

Становлення дитини як особистості а також особливостей розвитку та зростання дитини вивчалися у роботах А. Субот, А. Фабер, В. Вербець, Д. Дубравська, Е. Мезліш, І. Добряков, Т. Христюк, Т. Титаренко, Я. Арабчук та інші.

Мета дослідження: проаналізувати та дослідити зв'язки між способами якими батьки взаємодіють зі своїми дітьми, та розвитком самосвідомості, самооцінки, відчуття власної ідентичності та цінностей у підлітковому віці.

Об'єктом дослідження даної роботи є процес формування Я-концепції у юнаків.

Предметом дослідження роботи є вплив батьківсько-дитячих відносин на процес формування Я-концепції у юнаків.

Завдання дослідження:

1. Розглянути поняття «Я-концепції», «батьківсько-дитячі відносини» та прояви негативних впливів батьківського виховання;
2. Провести емпіричні дослідження (анкетування, інтерв'ю) із батьками та дітьми;
3. Аналізувати результати емпіричного дослідження;
4. Розробити та описати особливості психокорекційних програм відновлення та зміцнення стосунків між дітьми та батьками;
5. Провести повторне дослідження задля виявлення змін після впровадженної психокорекційної програми.

Теоретичною основою дослідження стали роботи В. Панок, В. Поліщук, Л. Шнейдер, М. Боулби, Н. Ульїна, О. Столярчук, Р. Федоренко, С. Поліщук, Т. Парсонс, стосовно огляду ролі батька та матері у контексті батьківсько-дитячих відносин окремо та разом; А. Дем'яненко, А. Лефренс, А. Шамне, Б. Росман, В. Піажет, Г. Андерсон, Д. Томас, Дж. Готтман, Дж. ДеКлер, З. Фройд, К. Хендерсон, Л. Бейкер, Л. Василенко, М. Мікер, М. Савчин, Н. Чедороу, Н. Токарева, О. Столяренко, О. Меліта, С. Джеймс, С. Мінухін, Т. Фредерік, Т. Кравченко, Ш. Мейман стосовно дослідження феномену виховання дитини; А. Рохмаліна, А. Холмогорова, В. Столін, Дж. Аллен, О. Йєсо, П. Сай стосовно впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків та його можливі негативні наслідки; А. Напьер, К. Уітакером стосовно дослідження формування поведінкових патернів; Л. Млодінов стосовно конфліктів та непорозумінь між членами сім'ї.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі були застосовані методи теоретичного та емпіричного дослідження. Теоретичні – аналіз наукової літератури для опису поняття «Я-концепція», впливу батьківсько-дитячих відносин на її становлення та різних батьківських аспектів виховання. На етапі емпіричного

дослідження застосовувалися наступні методики: спостереження, порівняння, опис, вимірювання, проведення анкетувань та інтерв'ю серед учасників; підсумування результатів проводилося за допомогою 100-бальної системи підрахунків оцінювання стосовно анкетувань, де 10 — це «погано» або «ні», 100 — «відмінно» або «так»; Система підрахунків середнього коефіцієнту, спираючись на відповіді опитувань у форматі 100-бального підрахунку; Методика проведення особисто складених інтерв'ю.

Обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою кількісного та якісного аналізу, символічного аналізу та аналізу контенту. Графічне подання отриманих результатів здійснювалося за допомогою програми Excel.

В емпіричному дослідженні взяли участь 38 осіб у віці від 10 до 49 років, з них 18 – батьки (5 чоловіків та 13 жінок), 20 – дітей (9 хлопців та 11 дівчат). Збір інформації проводився у дистанційному форматі через мережу Інтернет серед сімей що проживали у місті Житомир, місті Харків, місті Львів, місті Київ, місті Одеса та Чернігівської області села Ближнє, а також особисто з сім'ями, що знаходились в місті Запоріжжі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що дослідження зосереджується на вивченні впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення та формування самоконцепцій у юнаків, різних аспектів цього взаємозв'язку; виявлені негативних впливів на дітей досліджених сімей у контексті сімейних відносин; виявленні ефективних психокорекційних методів відновлення та зміцнення батьківсько-дитячих відносин; в роботі також розширено уявлення про специфіку становлення особистостей та самоконцепцій дітей у контексті впливу батьківського виховання.

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті факторів впливу батьківських стилів на формування Я-концепції зростаючих дітей, а також наслідків цих впливів у юнацькому віці.

Практичне значення полягає у тому, що автором розроблено рекомендації стосовно психокорекційної програми, орієнтованої на відновлення батьківсько-дитячих відносин, зміцнення зв'язку між батьками та дітьми, а також змінення

сімейних динамік та стилів батьківства, що призводять до погіршення відносин та негативного впливу на формування зростаючих дітей та підлітків. Рекомендації впроваджено у психологічний напрямок самозайнятого, незалежного практикуючого сімейного психолога Іващук Єлени Андріївни.

Результати дослідження можуть бути використані в якості лекційного матеріалу та для розробки психокорекційних програм негативних впливів батьківсько-дитячих відносин.

Структура і обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг складає 108 сторінок друкованого тексту. Дослідження включає 22 таблиці та 5 рисунків. Перелік використаних літературних джерел складає 93 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН

1.1. Теоретичні підходи до вивчення феномену батьківсько-дитячих відносин

Становлення дитини як особистості — багатогранний процес, на який впливають різноманітні фактори. Цей феномен вивчають такі роботи, як: Арабчук Я. І. «Джерела і чинники формування особистості» (с.43-64) [1], Вербець В. В., О. А. Субот, Т. А. Христюк «Соціологія: курс лекцій» (с.305-312) [3], Дубравська Д. М. «Основи психології» (с.169-187) [5], Добряков І. В. «Перинатальна психологія 2-ге видавництво» [6], Титаренко Т. М. та інш. «Життєві домагання особистості» (с.8-281) [8]. Насамперед взаємодія дитини з батьками є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється та формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. Формування повноцінної особистості людини завжди починається з її виховання. У зростанні в повній сім'ї існує як і можливість отримати любов так і можливість отримати повноцінне розуміння життєвого напрямку.

Розглянемо більш детально теоретичні засади на прикладі декількох теорій. Теорія прихильності, яка була розроблена Едвардом Джоном Мостіном Боулбі, підкреслює важливість ранньої прихильності між немовлятами та опікунами у формуванні подальших стосунків і емоційного розвитку. Теорія описана на прикладі статті від TAS Life «Теорія прив'язаності Джона Боулбі» [2], де Боулбі, разом із своєю асистенткою розглядають вплив прикріпленості на розвиток дитини і демонструють, як емоційні зв'язки впливають на психічне здоров'я. Автор презентує свої спостереження та висновки з досліджень з взаємин між дітьми та батьками, які він проводив упродовж своєї кар'єри. Більш детальніше феномен батьківсько-дитячих відносин описаний у роботі автора «Favor Psychology of interpersonal relationships» [40], а також у таких роботах як «A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development» [41], «Margery Fry Child care and the growth of love» [43]. Вивчаючи феномен розвитку психіки дітей та підлітків

автор підводить нас до висновку що розрив, або відсутність емоційного зв'язку з батьками або іншими значущими дорослими можуть перешкоджати здоровому емоційному та соціальному розвитку дитини, приводячи до відчуження та озлобленості.

Мері Ейнсворт, психолог-дослідник з Канади, провела дослідження «Не знайома ситуація», щоб підтвердити теорію Боулбі. Дослідження показало, що після розлучення з батьками діти виявляють різні моделі поведінки, що вказують на тип емоційного зв'язку з ними: надійний, тривожно-амбівалентний та уникаючий. Це дозволяє зробити висновок, що вплив дорослих у ранньому віці впливає на психічне здоров'я дитини та формує її особистісні патерни поведінки, що стають сталими у подальшому.

Теорія соціального навчання, розроблена Альбертом Бандурою (розглянуто на прикладі Вікіпедії: вільної енциклопедії [25]; «Social Learning Theory» [38]; «Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on Human Nature» [47]), розглядає процес навчання через спостереження та наслідування поведінки інших осіб. Експозиція негативних впливів, зокрема в родинному середовищі, може призвести до наслідування деструктивної поведінки, особливо у підлітковому віці, що може мати серйозні наслідки, включаючи психічні розлади та соціальні проблеми. Навпаки, позитивний приклад батьків може сприяти здоровому розвитку дитини та формуванню позитивних моделей поведінки.

Теорія сімейних систем, розроблена Мюрреєм Боуеном, розглядає сім'ю як взаємопов'язану систему, де зміни в одній частині впливають на всю динаміку сім'ї. Ця теорія акцентується на двох адаптаційних механізмах людини: емоційному та інтелектуальному. Емоційний механізм включає реакції на навколишнє середовище, тоді як інтелектуальний дозволяє спостерігати та аналізувати ситуації. Різні способи сприйняття однієї ситуації членами сім'ї часто викликають конфлікти та агресію, що може впливати на психічне здоров'я дитини.

Теорія транзакційного аналізу, розроблена Еріком Берном («Transactional Analysis in Psychotherapy» [35]), фокусується на взаємодії та обміні поведінкою між людьми. Вона включає такі основні концепції як три стани Я (Реальне Я, Внутрішнє

Я, Спостерігач), трансакції (взаємодії між людьми), структурний аналіз (аналіз трансакцій та взаємодій) та сценарії (програми, що формуються в ранньому дитинстві). Вони можуть відбуватися на різних рівнях: взаємодія між станами Я або між Я різних осіб; Структурний Аналіз: Використовується для аналізу трансакцій та розуміння, як взаємодії формують поведінку та стосунки; Сценарії: Це програми, які формуються в ранньому дитинстві та визначають основні життєві вибори та стосунки.

Аналізуючи ці теорії, ми можемо зробити кілька ключових висновків. Перш за все, вони відзначають значення створення безпечного емоційного зв'язку між батьками та дітьми для психічного та соціального зростання дитини, що підкреслює роль батьківських відносин у цьому процесі. Важливою є також позитивна взаємодія та сприятливе середовище для здорового розвитку дитини, розглядання батьківства як активного процесу сприяння розвитку дитини. Кожен член сім'ї взаємодіє з іншими, що впливає на функціонування всієї системи. Важливо також враховувати роль соціального та культурного контексту у формуванні дитини. Ці теорії також аналізують комунікацію, враховуючи як вербальні, так і невербальні сигнали, та вплив станів Я на взаємодію між батьками та дітьми. Вони дозволяють розуміти патерни поведінки, формуються в ранньому дитинстві та впливають на майбутню взаємодію. Теорії підкреслюють важливість моделювання та підсилення вивчення поведінки та розвитку особистості, а також виявлення взаємозв'язку між сімейним середовищем та розвитком дитини. Зокрема, вони звертають увагу на створення безпечного емоційного зв'язку між батьками та дітьми у перші роки життя, а також вплив цього зв'язку на психічний та емоційний розвиток дитини.

1.2. Особливості розвитку і зростання дитини та ролі батьків у складі інституту сім'ї

Однією з найвідоміших робіт, що розглядають особливості розвитку та зростання дитини, а також роль батьків у складі сім'ї є робота Адель Фабер та Елін

Мезліш «How to Talk So Kids Will Listen & Listen So Kids Will Talk» [53]. Автори у своєму дослідженні висвітлюють різноманітні ситуації, з якими можуть зіткнутися батьки у повсякденному житті (спори та конфлікти між батьками та дітьми; важкі розмови та обговорення неприємних ситуацій тощо). Федоренко Р. П. «Психологія сім'ї» [15], Панок В. Г. «Практична психологія: теоретико-методологічні засади розвитку» [16], Поліщук В. М., Ульїна Н. М., Поліщук С. А. «Психологія сім'ї» [17], Столярчук О. А. «Психологія сучасної сім'ї» [19], Федоренко Р. П. «Психологія сім'ї» [27], Федоренко Р.П, Шнейдер Л. Б., «Сімейна психологія» [31]. Одним з найвідоміших дослідників, що вивчали та вивчають функції сім'ї є американський соціолог Талькотт Парсонс, який розглядав сім'ю як механізм соціалізації та стабільності в суспільстві. У своїй роботі «The Structure of Social Affairs» [75], він розглядав ролі батьків у соціалізації дітей та підтримці суспільного порядку.

У формуванні психічного здоров'я дитини в сім'ї важливі такі сімейні функції: комунікативна (сприяє спілкуванню, взаємопорозумінню та побудові зв'язку між дитиною та батьками, що є критичним для психоемоційного розвитку та подолання викликів, таких як булінг чи насильство), рекреаційна (забезпечує повноцінний відпочинок, дозволяє та турботу про здоров'я та емоційне благополуччя сім'ї) та освітня (сприяє соціалізації дитини та встановлює базові навички спілкування з іншими людьми в соціумі, а також забезпечує супровід навчання в різних соціальних інститутах).

Огляд ролі батька та матері окремо та разом у контексті складу інституту сім'ї досліджується в різних наукових працях з психології сім'ї, соціології, антропології та інших галузях. Одна з робіт — Michael E. Lamb «The Role of Fathers in Child Development» [59]. Також робота Деніела Сігеля «Parenting from the Inside Out : How a deeper self-understanding can help you raise children who thrive» [81] в якій автор досліджує взаємозв'язок між внутрішнім станом батьків і їхньою взаємодією з дітьми. Ці та інші роботи надають унікальний внесок у розуміння ролі батьків у сімейному середовищі та їх вплив на розвиток та соціалізацію дітей. Роботи, що досліджують феномен виховання дитини є: Дем'яненко А. «Роль батька

психічному розвитку дитини» [7], Meeker Meg «Strong Fathers. Strong Daughters 10 Secrets Every Father Should Know» [68], Stephen James, David Thomas «Wild Things: The Art of Nurturing Boys: A Practical and Encouraging Guide to Christian Parenting» [83], Terman Frederick E., Oden Melita H. «Genetic studies of genius. Selected steps: Vol. 4. The gifted child grows up: Twenty-five years' follow-up of a superior group» [93], Meeker Meg «Raising a Strong Daughter in a Toxic Culture: 11 Steps to Keep Her Happy, Healthy, and Safe» [71], Minuchin Salvador, Bernise L. Rosman, Lester Baker «Psychosomatic Families: Anorexia Nervosa in Context» [66] Henderson Catherine A., Meyman Shari, Lafrance Adele «Emotion-Focused Family Therapy» [57], Chodorow Nancy «Development of motherhood. Psychoanalysis and sociology of gender» [50].

У процесі виховання батько виступає як важливий соціальний приклад для сина та доньки, впливаючи на їх статеvu та особистісну ідентичність, формування цінностей, норм поведінки і життєвих цілей. Він сприяє розвитку дисципліни, уважності, самовідданості, надаючи підтримку у розвитку здібностей та навичок дітей. Батько також виступає як приклад у відносинах до матері, відображаючи ставлення до жінок та демонструючи повагу та захоплення дитиною. Він сприяє формуванню самоцінності, впевненості у собі та вирішенню життєвих ситуацій з честю та гідністю.

У вихованні мати грає центральну роль у формуванні розуміння статевих ролей, особливо жіночої ідентичності. Вона моделює жіночу особистість, сприяє розвитку розуміння жіночості та встановлює особисті границі. Також вона впливає на сексуальний розвиток та майбутні відносини, викладаючи основи любові, турботи та сексуальності. Матір також передає дітям навички у побутових справах, кулінарії, розвитку гігієнічних навичок та самооцінки. Вона передає знання про жіночу привабливість та створює модель відносин через власний приклад.

Діана Баумрінд провела своє класичне дослідження області «стилів батьківства», результати були опубліковані у статті з назвою «Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior», опублікованій у журналі «Child Development» [39]. У своєму дослідженні ідентифікувала три основних стилі батьківства. Її робота стала ключовою для розуміння різниці між стилями

батьківства та їх впливом на дитину, і вона відіграла важливу роль у розвитку досліджень у цій області. Розглянемо ці три стилі на прикладі таблиці:

Табл. 1.1

Форми батьківського виховання (стилі батьківства) за Діаною Баумрінд

Форма	Особливості	Вплив на дитину та її розвиток
1. Авторитарна	Високий рівень контролю та низький рівень підтримки.	Високий рівень покори дитини, внутрішня напруга та відсутність самостійності.
2. Демократична (Авторитетна)	Збалансована комбінація контролю та підтримки. Батьки встановлюють чіткі правила, але також надають дитині можливість висловлювати свою думку.	Сприяє формуванню самостійності, відповідальності та позитивної самооцінки
3. Пермісивна	Високий рівень підтримки, але низький рівень контролю. Батьки рідко встановлюють обмеження.	Може викликати відсутність дисципліни та труднощі в управлінні стресом.
4. Безучасна	Низький рівень контролю та підтримки. Батьки мало втручаються в життя дитини.	Може призводити до відсутності структури та відчуття невпевненості у дитини.

Дослідженнями стосовно розвитку дитини займаються багато експертів, деякі роботи що досліджують цей феномен: Кравченко Т. В. «Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї школи» [11], Савчин М., Василенко Л. «Вікова психологія» [23], Столяренко О.Б. «Психологія особистості» [24], Токарева Н. М., Шамне А. В. «Основи вікової психології» [26], Gottman J. M, Joan DeClaire «Emotional intelligence of the child: a practical guide for parents» [54], Gray Anderson «Fatherhood: Evolution and Human Paternal Behavior» [55], Piaget Jean William Fritz

«The Child's Conception of the World: A 20th-Century Classic of Child Psychology» [74]. Для того щоб зрозуміти як розвивається психіка дитини та на протязі її зростання з перших днів життя і до юнацького віку, розглянемо декілька теорій стосовно цієї теми.

Виходячи із розглянутих особливостей розвитку і зростання дитини на певних вікових стадіях ми можемо зробити чіткі висновки щодо важливості ролі батьків у впливі на формування самоконцепції у зростаючої дитини. На прикладі таблиці 1.1 щодо форм батьківського виховання за Діаною Баурмінд ми можемо чітко побачити як поведінка батьків має впливати на самопочуття дитини та які саме формуються в неї компоненти самоконцепції при зростанні у сім'ї де батьки мають певні особисті рішення щодо вибору стилю батьківського виховання. Так, участь батьків у вихованні та створенні батьківсько-дитячих відносин має велике значення для формування дитячої самоконцепції та самоідентифікації. Це впливає на розвиток усіх аспектів особистості. Батьківське виховання впливає на життєві вибори, світогляд, самопочуття та самовизначення людини як у ранньому віці, так і на кожному етапі життя в подальшому.

1.3. Загальний вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків та його негативні наслідки

Дослідження впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків та його можливі негативні наслідки є предметом досліджень у галузі розвиткової психології та психіатрії. Роботи що досліджують цю тему, наприклад, як стаття Azizah Rohmalimna, Puiry Sie, Oli Yeo «The Role of Parental Parenting in the Formation of the Child's Self-Concept» [78], що досліджує зв'язок між батьківськими стосунками та психічним здоров'ям підлітків та дітей розповідає нам про те, що роль батьків у формуванні дитини є ключовою. Allen, J. P., Hauser S. T. «Development and Psychopathology: autonomy and relatedness in family interactions as predictors of expressions of negative adolescent affect» [33], Столін В. В. «Психологічні проблеми сімейної терапії» [22], Федоренко Р. П., Холмогорова А.

Б. «Сімейні фактори депресії та Питання психології» [30], Федоренко Р. П. «Психологія молоді сім'ї та сімейна криза» [28] та інші роботи різних науковців висвітлюють важливість працювати над відносинами у контексті інституту сім'ї.

Дослідження впливу неповних сімей на розвиток та становлення Я-концепції у дітей ми проаналізували: стосовно впливу відсутності в дітей батьків із зазначеними даними покинутих у Китаї дітей, що проводилося у Чжецзянському університеті «The impact of parental absence on child development: Evidence from children left behind in China» [69]; статті Дена Бреннана під назвою «How Does Single Parenting Affect a Child?» [46], стосовно висвітлення як на дитину та її зростання впливає наявність лише одного з батьків у родині. Неповна сім'я, яка може включати одного з батьків, може викликати емоційну нестабільність та впливати на емоційний розвиток підлітка. Це може призвести до таких проблем, як: конфлікти з однолітками, труднощі в комунікації та зосередженості, відчуття неприйняття власної особистості, горе, закритість в собі, зниження успіхів у навчанні, сепараційна тривога, проблеми з адаптацією, порівняння себе з іншими, конфлікти з опікунами, страх неприйняття власної ідентичності соціумом, пошук себе в непридатних середовищах, залежності, розлад харчової поведінки, депресія, проблеми у романтичних відносинах, та інші. Проблеми, що можуть виникати в неповних сім'ях, можуть бути різноманітними: батьки можуть вступати в нові стосунки, що створює додаткові динаміки та може викликати різні реакції у підлітків; фінансові труднощі можуть впливати на здатність батьків надавати дітям різні можливості та розвиток; якщо один із батьків представляє іншу культуру, це може створювати унікальні виклики у формуванні ідентичності для підлітка; значна різниця в віці між старшими та молодшими сиблінгами може впливати на взаємовідносини в сім'ї; один із батьків може працювати або проживати за кордоном, що може викликати відокремлення та впливати на стосунки з підлітком.

Такі роботи як Mlodinov Leonard «Subliminal: How Your Unconscious Mind Rules Your Behavior» [64] та Mlodinov Leonard «Emotionally: How our thoughts seem to be shaped» [65] надають глибоке розуміння механізмів, що лежать в основі формування деструктивних патернів поведінки у дітей через вплив виховання та

сімейного середовища. Різні поведінкові та мисленеві патерни можуть взаємодіяти або проявлятися окремо. Важливо розпізнати їх для подальшого осмисленого розвитку та забезпечення позитивних змін у житті. Кожен з патернів поведінки формується на основі унікальних факторів та у різних моделях виховання. Розглянемо, як можуть формулюватися деякі з них:

Табл 1.2

Формулювання патернів

Патерн	Формулювання
1. Перфекціонізм	«Я завжди повинен досягати ідеалу в усьому, інакше я неправильний чи невдаха»
2. Відкладання справ	«Я завжди можу зробити це пізніше, зараз не такий час»
3. Песимізм	«Ніколи не вдається, життя – це просто послідовність невдач і труднощів»
4. Конфліктність	«Я завжди готовий захищати свою точку зору, навіть якщо це веде до конфлікту.»
5. Залежність від схвалення інших	«Я вартий тільки тоді, коли інші мене схвалюють, в іншому випадку я невдаха.»
6. Самозанурення в роботу	«Моя робота - це все для мене, інше не так важливо.»
7. Страх перед змінами	«Ліпше залишатися в звичному, навіть якщо це не найкраще, аніж ризикувати іншим.»

Можемо зробити один спільний стосовно виховання та поведінки батьків — ці аспекти мають великий вплив на формування поведінкових патернів у дітей, які впливають на їх подальше життя. Ці патерни можуть передаватися з покоління в покоління і мати психологічний захист, але часто перешкоджають повній реалізації особистості та призводять до депресивних та тривожних розладів, особливо у юнацькому віці. З цього ми також можемо зробити висновки, що якщо батьки мають вплив на формування в дітей тих чи інших негативних сталих поведінкових

патернів та установок, то так само можуть впливати і на створення позитивних патернів та установок. Це найголовніший висновок що ми зробили виходячи з цього розділу. Якщо батьки усвідомлюють свій негативний вплив на розвиток своїх дітей, їх Я-концепцій у юнацькому віці та подальшого життєвого вибору, вони можуть ефективно контролювати та працювати над власними сімейними відносинами. Це дозволить їм створити позитивне та підтримуюче середовище для розвитку своїх дітей.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА СТАНОВЛЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЮНАКІВ

2.1. Організація та методики дослідження

Емпіричне дослідження впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків ґрунтувалося на теоретичних положеннях, розглянутих у першому розділі. Становлення Я-концепції, як вже було зазначено в першому розділі, складний феномен який може проходити свій шлях довжиною в ціле життя людини. Однак, важливим аспектом цього є перш за все виховання дитини в контексті сімейних відносин.

Об'єктом дослідження є процес формування Я-концепції у юнаків.

Предметом дослідження є вплив батьківських дитячих відносин на процес формування Я-концепції у юнаків.

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей формування самосвідомості юнацької молоді в рамках впливу батьківсько-дитячих відносин у зростанні дитини, розробка та реалізація психокорекційної програми негативного впливу та корекції сталих негативних патернів поведінки юнаків.

Гіпотеза: формування позитивної Я-концепції юнаків залежить від: забезпечення всіх можливих функцій сім'ї; рівню відвертого спілкування в сім'ї між дітьми та їх батьками; повноти забезпечення та виконання батьками своїх головних ролей в сім'ї (роль батька та матері); рівню проявлення уваги до почуттів, інтересів та реалізації батьків до своїх дітей.

Мета та гіпотеза дослідження зумовили постановку наступних завдань:

1. Провести теоретичний аналіз з проблеми дослідження становлення негативної Я-концепції юнаків.
2. Скласти план дослідження, підібрати діагностичні методики та сформуванати вибірку.

3. Провести емпіричне дослідження, спрямоване на діагностику становлення негативної Я-концепції юнаків та проаналізувати його результати.

4. Розробити та реалізувати психокорекційну програму щодо запобігання негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції, оцінити її ефективність.

5. Сформулювати висновки та оформити результати дослідження.

Етапи дослідження

Емпіричне дослідження негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків, проходило в три етапи:

На першому етапі дослідження (пошуково-теоретичному) було проведено аналіз наукової літератури із загального впливу на становлення самосвідомості (Я-концепції) дитини протягом її зростання, розглянуто бібліографічні джерела та підібрано методики психологічної діагностики за темою дослідження. На даному етапі дослідження також було визначено вихідні теоретичні основи дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, гіпотезу, розроблено план та програму емпіричного дослідження, включаючи підбір методів збирання та фіксації даних, а також методів їх обробки та аналізу.

На другому етапі (дослідницькому) здійснювалося проведення емпіричного дослідження становлення Я-концепції юнаків та негативного впливу на становлення Я-концепції дітей в рамках сімейних відносин, здійснювався збір емпіричних даних з проблеми дослідження; проводилася математико-статистична обробка одержаних даних, кількісний та якісний її аналіз, опис, інтерпретація результатів; розроблялася психокорекційна програма запобігання негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків.

На третьому етапі (заключно-узагальнюючому) проведена оцінка ефективності розробленої програми запобігання негативного впливу на становлення Я-концепції юнаків в рамках батьківсько-дитячих відносин та сформульовано загальні висновки за результатами дослідження; оформлено роботу.

Обробка результатів проводилася за двома напрямками: якісна та кількісна обробка з використанням вільного зазначення результатів (за допомогою

підрахунку результатів дослідження вручну) у контексті 100-бальної системи. Достовірність результатів встановлювалася за допомогою непараметричних критеріїв (з метою оцінки ефективності психокорекційної програми); кореляційний аналіз (для оцінки взаємозв'язку двох або кількох випадкових величин). Як мінімальний поріг достовірності було прийняте - 10(погано\ні), як максимальний – 100(відмінно\так).

Методи та методики дослідження:

1. Теоретичні: аналіз науково-психологічної літератури щодо проблеми дослідження, синтез, індукція, дедукція, угруповання;
2. Емпіричні (опитування, інтерв'ю, спостереження та психометричні оцінки);
3. Методи обробки даних емпіричного дослідження (кількісний метод (статистичний); якісний метод (диференціація матеріалу за групами, аналіз), аналіз підрахунків за допомогою таблиць.

Для реалізації поставленої мети емпіричного дослідження використовувався психодіагностичний інструментарій, який дозволяє оцінювати проблему негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків з різних сторін:

1. Методика: Вивчення відносин між дітьми та їх батьками як феномену становлення самосвідомості юнаків.

Методика вивчення впливу відносин між дітьми та їх батьками як феномену становлення самосвідомості юнаків застосовується з метою оцінки рівня взаєморозуміння, підтримки та зв'язку в рамках сімейних відносин між дітьми та їх батьками, відомості про ступінь участі у вихованні та комунікації із дітьми.

2. Методика: Визначення власного бачення дітьми та юнаками особистої самоконцепції та емоційного стану.

Тест з визначення власного бачення дітьми та юнаками особистої самоконцепції та емоційного стану застосовується для визначення сприйняття батьківської підтримки та комунікації з боку вражень самих юнаків.

3. Методика: Шкала діагностики компетентності здорової самооцінки в дітей та юнаків вимірює різні аспекти емоційного та психологічного стану дітей та юнацької молоді, такі як: самосприйняття, самооцінка в різних сферах, задоволеність соціальними відносинами, емоційного благополуччя.

Проблема дослідження.

Феномен формування самоконцепції юнацької молоді у ході розвитку відносин із батьками становить важливу роль у розвитку всього сучасного суспільства. Вміння батьків знаходити спільну мову на емоційному, психологічному та духовному рівнях визначає подальшу життєву реалізацію дітей.

Відхилення у зростанні дітей і його негативний вплив потребують уваги батьків. Однак існують ситуації, коли самим батькам потрібна допомога, особливо у випадках втрати контакту з дитиною та пошуку себе з негативними наслідками. Тут важлива роль психологів, соціологів та педагогів для створення тісного та довірливого зв'язку між батьками та дітьми, щоб запобігти подальшому негативному впливу на розвиток дитини та її ідентифікації в суспільстві.

Розвиток дитини – це процес за який відповідають перш за все батьки (в інших випадках опікуни та соціальні служби) який згодом веде до загального становлення особистості. Становлення особистості дитини значно залежить від усієї сукупності умов, притаманних життєвим реаліям і соціальним нормам. Окрім батьківських відносин (один між одним) та взаємодії батьків із своїми дітьми також значущими є і: соціальне середовище, процес навчання у закладах освіти, емоційна безпека, культурні впливи, навчальні програми та заходи, вибір друзів, кумирів та компаній тощо. Головним вектором для цього все ж таки залишаються батьки – вони є основою та початком загального розвитку дитини та формування її особистості та індивідуальності із перших днів її народження.

Говорячи про вплив на формування самоконцепції юнаків з урахуванням батьківського виховання, ми маємо на увазі виховання системи стійких особистісних якостей, яка є основою їхньої ідентичності та сприйняття себе. Батьківське виховання визначає різноманітні аспекти цієї системи: цінності та мораль (формують основу особистісних переконань юнаків); стратегії виховання

(впливають на становлення самостійності та відповідальності в дитини); міжособистісні відносини (формують стійкість та розуміння в сфері соціальних навичок); самопізнання (усвідомлення власних сильних та слабких сторін); виховання емоційної інтелігенції (впливає на уміння розуміти та керувати своїми емоціями та взаємодіяти з емоціями інших).

Діти від 12 до 18 років перебувають у періоді активного психологічного розвитку: формують свою ідентичність, розуміють свої емоції, стають більш самосвідомими та починають розуміти свої потреби, бажання та цілі, починають аналізувати ситуації, робити висновки та висловлювати свою думку, навчаються контролювати свої емоції та виявляти емпатію до інших людей, вчаться взаємодіяти з однолітками, розуміти соціальні норми та правила поведінки.

Вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції у цей період визначається такими чинниками, як автономія та відповідальність, конфлікти та самоідентифікація, підтримка та емоційна безпека, самостійність та взаємодія, сприйняття ролей та очікувань, взаємини та комунікація.

Ця проблема висвітлює необхідність розуміння, як саме батьківсько-дитячі відносини впливають на формування особистості та самоконцепції підлітків у важливому періоді підліткового розвитку, навичок, співпрацю та взаємодію з іншими людьми.

Операціоналізація базових понять.

Я-концепція — усвідомлення себе як особистості, включаючи фізичні характеристики, емоції, соціальну роль та ідентичність.

Батьківське виховання — система взаємодій та стратегій батьків для навчання та формування особистості дітей, включаючи встановлення правил, передачу цінностей, емоційну підтримку та розвиток навичок.

Емоційна підтримка — забезпечення психічного благополуччя та емоційного розвитку іншої людини через розуміння, увагу, тепло та позитивні емоції.

Життєва реалізація — досягнення поставлених цілей у житті, що включає особисті, кар'єрні та освітні аспекти, і відображає ступінь реалізації потенціалу та відчуття гармонії і задоволення.

Модель поведінки — концептуальна схема, що пояснює вплив чинників, таких як переконання, цінності та емоції, на поведінку особистості в різних життєвих ситуаціях.

Сімейні відносини — представляють собою взаємодію та взаємовідносини між партнерами, дітьми та різними поколіннями, що базуються на взаємопорозумінні, підтримці, відповідальності, любові та угоді. Це взаємодія, яка формує та підтримує гармонійний і стійкий клімат в сімейному оточенні, сприяючи розвитку позитивних взаємин та взаєморозуміння між членами родини.

Емпірична база дослідження та вибірка піддослідних: Дослідження проводилось протягом 2020-2023 років у місті Запоріжжя, місті Києві, місті Житомирі, місті Харків, місті Львів, місті Одеса та Чернігівській області в селі Ближнє на базі декількох обраних сімей із різними рівнями взаємовідносин в контексті батьківсько-дитячих відносин та із різною кількістю дітей в сім'ї та за різними віковими ознаками. Деякі сім'ї також були не повними.

За допомогою практичного сімейного психолога: Іващук Єлени Андріївни.

Ресурсне забезпечення: постійне спілкування та спостереження сімейних відносин з різних боків бачення одних і тих самих ситуацій (дітьми та батьками), підкріплення навчально-матеріальною базою, впровадження анкетування членів сімей, впровадження проведення інтерв'ю із членами родин, наявність умов для організації реалізації батьками різних форм та стратегій виховання своїх дітей.

Організація процесу спостереження за сімейними відносинами здійснюється за допомогою постійного взаємозв'язку нашого практикуючого сімейного психолога із членами родин. Цей процес відбувається лише за згодою кожного учасника і включає обговорення тем, що стосуються виховання дітей батьками та міжособистісних взаємин у сімейному оточенні, з метою покращення якості сімейного життя та взаєморозуміння.

У дослідженні взяло участь 20 дітей віком від 10 до 18 років, (9 хлопчиків та 11 дівчат); 18 дорослих віком від 27 до 49 років (13 жінок та 5 чоловіків). 38 осіб загалом.

Табл. 2.1

Характеристика вибірки

Вибірка	Показник
1. Кількість осіб	18(дитина)\18(дорослий)\36(загалом)
2. Середній вік(років)	14(дитина)\35,5(дорослий)
3. Соціальний статус	Дитина\Дорослий

Для діагностики випробуваним було запропоновано тестовий матеріал згідно з обраними методиками дослідження. Діагностика проводилась в онлайн режимі. Випробуваним було запропоновано пройти за посиланням та пройти тестування і дати розгорнуті відповіді на запитання у формі анкет.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів

Наше дослідження орієнтується на дітей та підлітків у віці 10-18 років, коли відбувається формування їхньої ідентичності та Я-концепції. Підлітки у цьому віці активно взаємодіють з батьками та іншими соціальними агентами, розвиваючи власні цінності та ставлення. Вивчення батьківсько-дитячих відносин є важливим, особливо в періоди життєвих криз або змін, коли підлітки активно формують свою ідентичність та самосвідомість. Підлітковий вік визначається як критичний період для самооцінки та формування Я-концепції.

У дослідженні беруть участь батьки підлітків у віці 27-49 років, представлені різними етапами життя та професійними кар'єрами, включаючи тих, хто переживає власні життєві кризи. Цей спектр дозволяє врахувати різноманітність підходів до виховання та вплив на розвиток Я-концепції дітей. Дослідження охоплює різні вікові групи, соціально-економічні та культурні контексти, а також інші фактори, такі як освіта та гендерні впливи. Різноманітність методів дослідження дозволяє отримати глибше розуміння впливу батьківського віку на дитячий розвиток та уникнути спотворень. Узагальнення результатів дослідження на різноманітні

контексти робить його більш репрезентативним та застосовним для ширшої популяції.

У рамках емпіричного дослідження було проведено діагностику рівня взаєморозуміння та підтримки в сім'ях. Дані батьків та дітей були анонімізовані, замінивши їх імена на псевдоніми з метою забезпечення конфіденційності та відповідності медичній етиці. Результати виведені в Таблиці 2.2, де рожевий колір вказує на жіночу стать, а голубий — на чоловічу.

Табл. 2.2

Рівень емпатії та підтримки (батьки)

На думку батьків щодо їх взаємодії із своїми дітьми		
Особисті дані кожної людини	Емпатія	Підтримка
1. Олена (37 років)	50б	75б
2. Олександра (30 років)	20б	50б
3. Віталій (34 роки)	15б	10б
4. Євгеній (29 років)	35б	30б
5. Вікторія (27 років)	75б	80б
6. Олена (28 років)	75б	95б
7. Божена (35 років)	25б	85б
8. Євгеній (45 років)	55б	50б
9. Євгеній (43 роки)	40б	35б
10. Валерія (36 років)	20б	50б
11. Тетяна (49 років)	80б	65б
12. Валерій (48 років)	25б	10б
13. Тетяна (31 рік)	40б	100б
14. Анна (30 років)	10б	10б
15. Віталіна (27 років)	50б	50б
16. Олександра (33 роки)	10б	35б
17. Олександра (34 роки)	10б	10б
18. Галина (44 роки)	75б	100б

У таблиці 2.2 наведено середній коефіцієнт відповідей батьків щодо їхнього рівня взаємодії з дітьми, включаючи рівень емпатії та підтримки. Результати представлені на рис. 2.1 у відсотковому вираженні, де синім кольором позначено емпатію, а голубим — підтримку.



Рис. 2.1. Відсотковий середній коефіцієнт відповідей батьків

Слід відзначити, що в даному тестуванні батьки висловлювали своє особисте розуміння та свої погляди на рівень емпатії та підтримки своїх дітей. Наприклад, на рис. 2.1 видно, що більшість батьків (56% опитуваних) вважають, що надають достатню підтримку своїм дітям. Однак лише меншість батьків (44% опитуваних) вважають, що розуміють почуття, думки та емоції своїх дітей. Важливо зауважити, що більшість батьків, які взяли участь у дослідженні (13 осіб), є жінками, тоді як чоловіків було всього 5. Це свідчить про те, що більшість сімей, які брали участь у дослідженні, є неповними, що може впливати на рівень відносин у цих сім'ях.

Результати опитування, які представлені у таблиці 2.2 та середньому коефіцієнту відповідей на рисунку 2.1, є лише суб'єктивною думкою батьків, ґрунтуючись на їхньому особистому досвіді, відчуттях та спостереженнях. З метою глибшого розуміння ситуації стосовно рівня підтримки та взаєморозуміння між батьками та дітьми, що базується на темі нашого дослідження щодо впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків, ми залучили до опитування дітей.

У наступній таблиці розглянуто сприйняття дітьми емпатії та підтримки зі сторони їхніх батьків. Коефіцієнт відповідей вказаний у балах (від 10 до 100). Усі

імена дітей замінено псевдонімами для збереження конфіденційності осіб, що беруть участь у дослідженні, та відповідності вимогам щодо захисту особистих даних. Червоний колір вказує на дівчат, зелений — на хлопчиків.

Табл. 2.3

Рівень емпатії та підтримки (діти)

На думку дітей щодо взаємодії їх батьків із ними		
Особисті дані кожної дитини	Емпатія	Підтримка
1. Анастасійка (11 рочків)	656	706
2. Даринка (10 років)	506	506
3. Софійка (12 років)	456	456
4. Катруся (14 років)	256	106
5. Матвійчик (11 років)	756	756
6. Ярослав (17 років)	106	106
7. Єва (16 років)	106	106
8. Марічка (13 рочків)	106	106
9. Катерина (13 рочків)	106	106
10. Данило (18 років)	106	106
11. Вероніка (18 років)	256	106
12. Іван (16 років)	556	556
13. Олексій (15 років)	256	106
14. Злата (12 років)	856	1006
15. Макар (10 років)	706	856
16. Андрій (14 років)	356	106
17. Владислава (15 років)	706	656
18. Артур (12 років)	156	106
19. Олег (14 років)	156	106
20. Емілія (12 років)	856	856

Представили середній коефіцієнт відповідей щодо рівня емпатії та підтримки дітьми їхніх батьків у контексті батьківсько-дитячих відносин на рис. 2.2 у відсотковому виразі. Емпатія позначена жовтим, підтримка — рожевим.

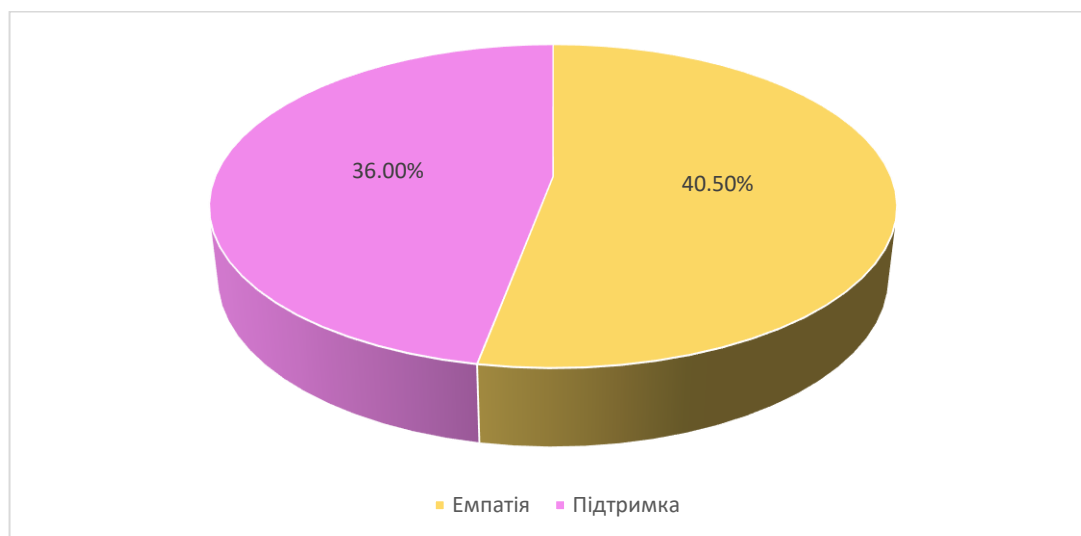


Рис. 2.2. Відсотковий середній коефіцієнт відповідей дітей

Згідно з аналізом отриманих даних з анкетування, можна зробити висновок про недостатність підтримки та емпатії з боку батьків до дітей. 47% опитаних дітей (36,00%) відчують належний рівень підтримки від батьків, але інші опитані стикаються з відчуттям непотрібності та самотності через недостатню увагу батьків. Це може викликати негативні наслідки, включаючи відчуття невпевненості та низьку самодисципліну. Також 53% дітей (40,50%) відчують, що їхні батьки зрозумілі у відношенні до їхніх почуттів та емоцій. Проте для інших дітей відсутність емпатії батьків може призвести до проблем у встановленні взаєморозуміння з однолітками та розвитку конфліктів. Таким чином, важливо звернути увагу на вдосконалення підтримки та емпатії з боку батьків, оскільки це може суттєво впливати на психосоціальний розвиток дітей.

Аналізуючи результати двох опитувань, стосовно на думку батьків та на думку дітей окремо, прояву рівню емпатії та підтримки батьками стосовно дітей, бачимо відмінності у відповідях батьків та дітей щодо рівня підтримки та емпатії. Деякі батьки можуть вважати, що розуміють своїх дітей або надають достатню підтримку, але це не відображається. Чи навпаки, деякі діти можуть отримувати достатню підтримку, але їхні батьки цього не усвідомлюють і вважають, що не

роблять достатньо. Однак обсяг цього дослідження недостатній для остаточного визначення загальних проблем у цих сім'ях та їх впливу на формування Я-концепції дітей. Незважаючи на це, такий аналіз дозволяє краще розуміти особисті відчуття та враження батьків і дітей щодо підтримки та емпатії, що виявляються з боку дорослих відносно своїх дітей.

У наступному опитуванні розуміння аспекту «участі рівня у вихованні» ключовим є «встановлення правил і меж» з боку батьків по відношенню до дітей. Комунікація як процес обміну інформацією та почуттями між батьками та дітьми в свою чергу включає в себе слухання, вираження власних думок і почуттів, встановлення зв'язку та розуміння. Опитування стосовно цих аспектів батьківсько-дитячих відносин представлено у табл. 2.4.

Табл. 2.4

Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (батьки)

Особисті дані батьків	Оцінка їх участі у вихованні дитини	Оцінка їх участі у комунікації з дитиною
1. Олена (37 років)	756	856
2. Олександра (30 років)	1006	656
3. Віталій (34 роки)	506	356
4. Євгеній (29 років)	206	306
5. Вікторія (27 років)	756	1006
6. Олена (28 років)	506	656
7. Божена (35 років)	506	306
8. Євгеній (45 років)	506	656
9. Євгеній (43 роки)	356	306
10. Валерія (36 років)	1006	256
11. Тетяна (49 років)	706	756
12. Валерій (48 років)	506	106
13. Тетяна (31 рік)	756	756

14. Анна (30 років)	90б	10б
15. Віталіна (27 років)	50б	50б
16. Олександра (33 роки)	90б	35б
17. Олександра (34 роки)	10б	10б
18. Галина (44 роки)	70б	90б

У вивчених сім'ях було проведено обчислення середнього коефіцієнта відповідей за опитуванням. Результати представлені у відсотковому виразі на діаграмі. Світло-зеленим кольором позначено рівень участі батьків у вихованні, а темно-зеленим — рівень комунікації з дітьми.



Рис. 2. 3. Відсотковий середній коефіцієнт відповідей батьків

Більшість батьків (52%) беруть участь у вихованні дітей, але лише 48% з них забезпечують достатній рівень комунікації. Недостатня участь батьків може призвести до емоційної нестабільності, низької самооцінки та проблем у поведінці та соціалізації дітей. Це може бути спричинене роботою, особистими кризисами або іншими факторами. Така ситуація може призвести до відчуття дітьми самотності, стресу та відчуженості.

Беручи до уваги, що відповіді батьків і дітей можуть відрізнятися, ми зосереджуємося на відповідях дітей, які є більш об'єктивним виміром їхніх відносин з батьками. Результати дослідження дозволять нам отримати оцінку участі батьків у вихованні та комунікації з дітьми з перспективи останніх. Отже,

подальше дослідження спрямоване на аналіз результатів, отриманих від дітей, щодо їх сприйняття участі батьків у вихованні та комунікації з ними. Це дозволить нам отримати більш об'єктивне уявлення про стосунки між батьками та дітьми в контексті сімейних відносин.

Табл. 2.5

Ступінь участі у вихованні та комунікації (діти)

Особисті дані дітей	Оцінка участі батьків у вихованні	Оцінка участі батьків у комунікації
1. Анастасійка (11 рочків)	756	656
2. Даринка (10 років)	506	506
3. Софійка (12 років)	656	756
4. Катруся (14 років)	1006	106
5. Матвійчик (11 років)	956	506
6. Ярослав (17 років)	106	106
7. Єва (16 років)	106	256
8. Марічка (13 рочків)	106	106
9. Катерина (13 рочків)	1006	106
10. Данило (18 років)	756	206
11. Вероніка (18 років)	506	506
12. Іван (16 років)	756	756
13. Олексій (15 років)	506	206
14. Злата (12 років)	806	1006
15. Макар (10 років)	856	356
16. Андрій (14 років)	306	106
17. Владислава (15 років)	506	506
18. Артур (12 років)	106	106
19. Олег (14 років)	106	106
20. Емілія (12 років)	856	506

Для розуміння взаємин між батьками та дітьми, ми аналізували відповіді дітей, проведені математичні обчислення та представили середній коефіцієнт відповідей на діаграмі. Рожевим позначено рівень участі батьків у вихованні, а помаранчевим — рівень комунікації. (рис. 2.4)

Отримані результати дослідження (рис 2.4) надають об'єктивну картину стосунків між батьками та дітьми в обраних сім'ях. За даними опитування, близько 61% (55,00%) дітей вважають, що батьки більше встановлюють правила та межі у вихованні, що свідчить про їхню активну роль у вихованні дітей. Однак лише 39% (35,75%) дітей вважають, що батьки належним чином комунікують з ними, що може вказувати на необхідність підвищення рівня комунікації в цих сім'ях.

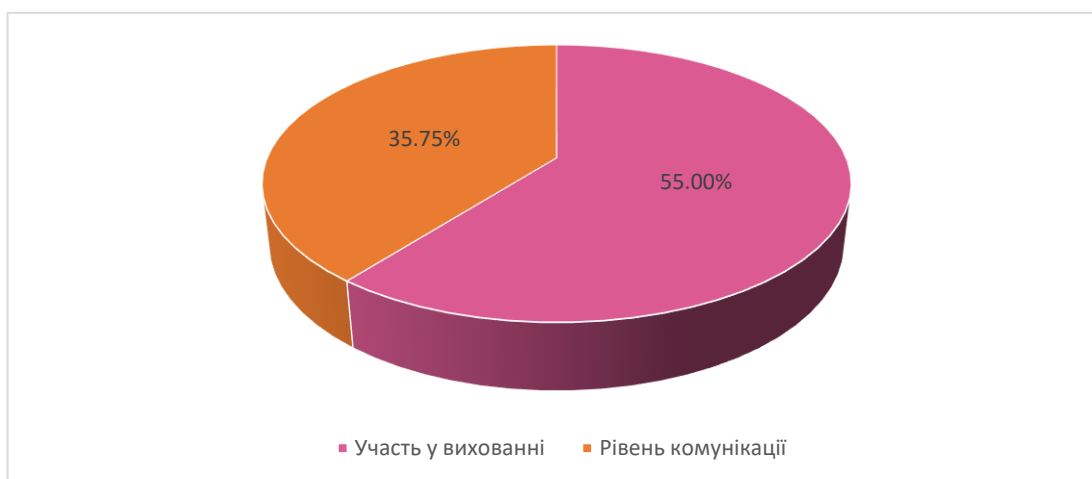


Рис. 2.4. Відсотковий середній коефіцієнт відповідей дітей

Виходячи з цього опитування та порівнюючи відсотковий середній коефіцієнт відповідей батьків представлений на рис 2.3 та середній відсотковий коефіцієнт відповідей дітей рис. 2.4 ми бачимо що батьки та діти мають схожі уявлення про рівень участі у вихованні, але відчують значну різницю у рівні комунікації. Недостатня комунікація загрожує розумінню та підтримці дітей у важливих питаннях, що може призвести до низької самооцінки, проблем у навчанні та взаєминами з оточуючими, а також збільшити ризик негативних поведінкових звичок.

Щоб розібрати яке ж саме для батьків та дітей має значення феномен «виховання» та як саме це може впливати на взаємозв'язок, взаєморозуміння між дітьми та їх батьками, а також як саме це впливає на становлення Я-концепції дітей ми провели заздалегідь складені інтерв'ю. Нажаль не всі батьки змогли та захотіли з тих чи інших причин брати участь у цих опитуваннях, але ми таки маємо мінімально 10 учасників хто все ж таки погодився відповісти на поставлені їм запитання. Деякі батьки не знаходили або не хотіли давати на ці запитання відповіді

(спеціальний позначальний знак « - »). Проведене перше інтерв'ю з батьками можна детально розглянути в додатках [Додаток Б].

У результаті аналізу інтерв'ю можна зробити висновок, що деякі батьки проявляють неухважність або навіть агресію у спілкуванні з дітьми. Інші ж намагаються бути прикладом для наслідування, виховуючи дітей у здоровому середовищі та надаючи їм розуміння своїх цілей. Ті, хто не взяли участь у дослідженні або показали погані результати, можуть боятися зіткнутися зі своїми недоліками у вихованні дітей. Це може загрожувати як їм, так і їхнім дітям, оскільки вони можуть не змінювати своє ставлення та стосунки. Ті, хто мали надію на зміни, мають можливість поліпшити взаємини з дітьми, або просто відповіли на запитання автономно. Ми провели ще одне (друге) опитування батьків, також запропонувавши батькам, хто відмовився давати відповіді на 1ше інтерв'ю, долучитися цього разу. Це опитування було стосовно визначення розуміння батьками потреб та поглядів дитини на сімейні відносини. Деякі батьки все ж таки доєдналися та відповіли. Проведене друге інтерв'ю з батьками також можна більш детально розглянути у додатках (Додаток В).

Дослідження показало, що близько половини учасників (7 з 13) виявили позитивні стилі виховання, які сприяють розвитку дітей. Ці батьки в основному використовують комбінацію авторитетного та пермісивного стилів, забезпечуючи контроль та підтримку для своїх дітей. У цих випадках спостерігається високий рівень підтримки, емпатії, комунікації та участі у вихованні. Проте у понад половини учасників (6 з 13) виявлено безпосередні ознаки безучасного та авторитарного стилів. Ці батьки проявляють мало уваги та інтересу до емоцій та потреб дітей або ж встановлюють жорсткі правила без врахування індивідуальних особливостей своїх дітей. Це відображається у низьких показниках підтримки, емпатії, участі у вихованні та комунікації із дітьми. Одного з учасників зафіксовано зміну стилю виховання, ймовірно, через незнання як правильно поводитися. Такі випадки вказують на необхідність подальшого дослідження та підтримки батьків у вихованні їх дітей.

За результатами інтерв'ю можна зробити висновок, що батьки, які проявляють позитивні форми взаємодії з дітьми, регулярно виявляють підтримку, заохочення та активно слухають своїх дітей. Це сприяє збільшенню самооцінки та розвитку впевненості в собі у дітей, а також формуванню здорових міжособистісних відносин. Такі батьки також ініціюють спільні заходи та проводять час разом з дітьми, що підтримує психологічний зв'язок та сприяє покращенню взаєморозуміння. Натомість, інші батьки проявляють негативні форми взаємодії з дітьми, такі як постійна критика, використання строгих покарань, ігнорування та відсутність уваги, а також конфлікти та агресія. Ці негативні взаємодії можуть призводити до зниження самооцінки, розвитку відчуття провини та психологічного стресу у дітей, а також негативно впливати на їхній емоційний розвиток. Отже, результати показують, що форма взаємодії батьків з дітьми має значний вплив на їхній психологічний розвиток та взаєморозуміння, тому важливо підтримувати позитивні форми взаємодії та уникати негативних.

Важливо зазначити, що вплив батьківських підходів на розвиток дітей є важливим і комплексним процесом, який може мати далекосяжні наслідки на психологічне, емоційне, соціальне та психічне здоров'я дитини, як ми вже зазначили це у першому розділі на прикладі таблиці 1.1. Тож можна зробити висновки, що адаптивні, підтримуючі батьківські підходи мають величезне значення, бо сприяють відчуттю безпеки та захищеності, що допомагає дитині відчувати емоційну стабільність та впевненість у собі. Емоційно розумні батьки допомагають дітям розуміти, виражати та регулювати їхні емоції, впливають на спосіб, яким діти сприймають та взаємодіють з іншими людьми, включаючи своїх ровесників. Діти, які виховуються в середовищі з адаптивними батьківськими підходами, зазвичай мають кращі навички встановлення меж у взаєминах з іншими, розвивають стресостійкість та ефективні стратегії копіngu зі стресом та зазвичай мають краще психічне здоров'я та меншу схильність до розвитку психічних розладів. Адаптивні батьківські підходи сприяють формуванню мотивації до навчання та розвитку навичок самодисципліни. Батьки, які підтримують та стимулюють навчання, допомагають дітям досягати вищих академічних

результатів. Підтримка та позитивна оцінка з боку батьків сприяють розвитку здорової самооцінки та самопідтримки у дітей.

Підсумовуючи відповіді на запитання інтерв'ю з батьками, можна зробити висновок, що більшість з них виявляють зацікавленість у психологічному та емоційному здоров'ї своїх дітей, спрямовуючи свої зусилля на формування їхньої позитивної самооцінки та стабільності емоцій. Дослідження показує, що діти найбільше довіряють та відчувають зв'язок з батьками, які проявляють відвертість у спілкуванні та приділяють увагу встановленню та підтримці позитивних відносин. На відміну, діти, чий батьки виявляються більш авторитарними або негативно налаштованими, часто виявляють агресію та замкненість, уникнення спілкування та недостатню взаємодію. Це може призвести до серйозних наслідків для психологічного розвитку дітей, які вже описані у попередніх розділах дослідження.

Заключаючою частиною нашого емпіричного дослідження буде розуміння позиції та мислення дітей щодо того як батьки впливають на їх зростання та формування їх особистості. В цьому випадку ми також провели інтерв'ю з дітьми обраних нами сімей, націлене на визначення розкриття особистих переживань стосовно відносин з батьками. Розглянути інтерв'ю щодо аналізу ролі батьківської підтримки у формуванні власної ідентичності на прикладі таблиці можна більш детально розглянути в додатках [ДОДАТОК Г].

Згідно інтерв'ю, більшість дітей відчувають себе покинутими та пригніченими, деякі — безсилі та безнадійні, і лише невелика частина відчуває себе щасливими й потрібними, а саме: 12 учасників — негативні оцінки, 2 учасники — середні (50/50), 6 учасників — позитивні.

Задля остаточного розуміння як саме може впливати на становлення самосвідомості дітей їх відносини із батьками ми запропонували дітям пройти тестування яке визначить оцінку рівня позитивного сприйняття себе та своєї самоконцепції (Я-концепції). Результати тестування представлені у 100-бальній системі визначення, де 10б – це негативне значення, а 100б – відмінне (дуже позитивне). Розглянемо на прикладі таблиці:

Оцінка рівня сприйняття себе та своєї самоконцепції

Особисті дані	Оцінка Я-концепції
1. Анастасійка (11 рочків)	75б
2. Даринка (10 років)	50б
3. Софійка (12 років)	50б
4. Катруся (14 років)	10б
5. Матвійчик (11 років)	80б
6. Ярослав (17 років)	10б
7. Єва (16 років)	50б
8. Марічка (13 рочків)	10б
9. Катерина (13 рочків)	10б
10. Данило (18 років)	10б
11. Вероніка (18 років)	25б
12. Іван (16 років)	85б
13. Олексій (15 років)	10б
14. Злата (12 років)	100б
15. Макар (10 років)	70б
16. Андрій (14 років)	10б
17. Владислава (15 років)	85б
18. Артур (12 років)	10б
19. Олег (14 років)	15б
20. Емілія (12 років)	85б

Підрахунок стосовно таблиці 2.6 був зроблений таким чином: спочатку ми визначили бали стосовно високої самооцінки (від 70 до 100), середньої (від 40 до 69) та низької (від 10 до 39). Потім порахували кількість дітей з такими відповідями відповідно кожного рівню самооцінки і от що в нас вийшло: Висока самооцінка (бали від 70 до 100): 75, 80, 85, 100, 85, 85, 70 = 7 дітей; Середня самооцінка (бали від 50 до 69): 50, 50, 50 = 3 дітей; Низька самооцінка (бали від 10 до 50): 10, 10, 10, 10, 10, 25, 10, 10, 10, 15 = 10 дітей. Середній коефіцієнт відповідей дітей стосовно анкетування представленого у таблиці 2.6 щодо оцінки рівня позитивного сприйняття себе та своєї самоконцепції (Я-концепції) представлено на рис. 2.5 у

відсотковому значенні, де червоним зазначено низьку оцінку самосприйняття та самоконцепції, фіолетовим середню, а зеленим — високу.

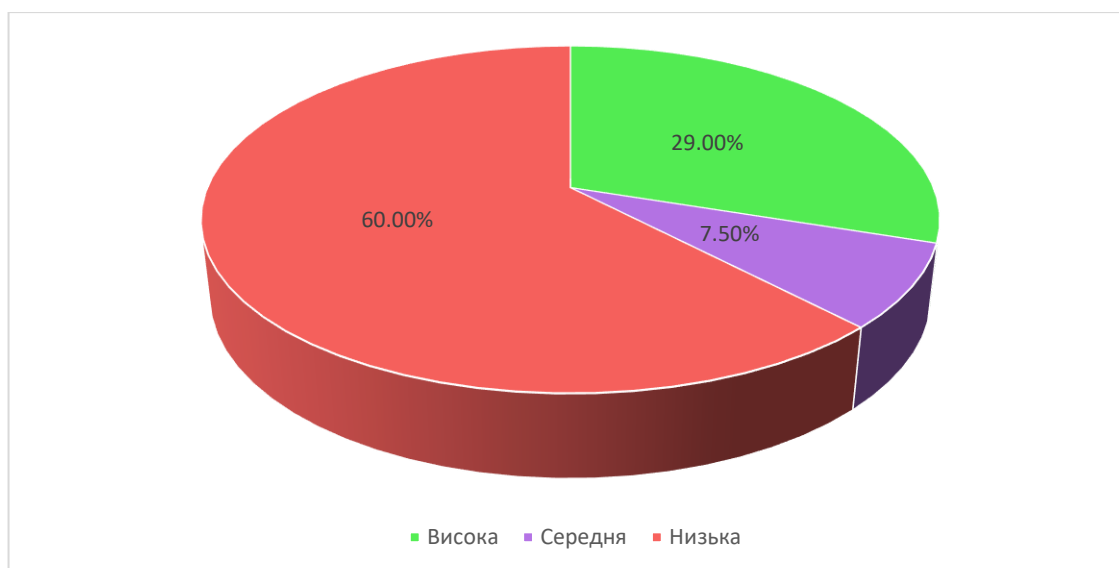


Рис. 2.5. Відсотковий коефіцієнт відповідей щодо самосприйняття дітей

За відсотковим коефіцієнтом відповідей про самосприйняття дітьми, 60% мають низьку самооцінку та негативне самосприйняття. Це свідчить про схильність до порівняння з іншими, страх перед критикою, низьку самооцінку, та відчуття безсилля та відсутність контролю над власним життям, що може пригнічувати мотивацію та ініціативу у реалізації та самопрояву. Стосовно високої оцінки самосприйняття та самоконцепції в дітей — маємо 29% опитуваних нами дітей. Це може мати як і позитивні наслідки (впевненість в собі, самостійність та стресостійкість) так і негативні (розвиток нарцисизму в підлітків, неадекватність реальності, вразливість до критики). Але у більшості випадків — більш високий рівень самооцінки кращий за низький. Можемо бачити, також, що лише 7,50% дітей що мають середню оцінку самосприйняття та самоконцепції. Діти та підлітки з таким рівням самосприйняття оцінюють свої здібності та досягнення реалістично, не завищуючи чи не занижуючи їх, відчувають достатню впевненість у собі, щоб приймати рішення та діяти в різних ситуаціях, не відчуваючи переваги або недоліки. Діти з середньою оцінкою самосприйняття розуміють, що ніхто не є ідеальним, і вони можуть приймати свої недоліки та помилки як невід'ємну частину свого життя, вони розуміють свою цінність як особистості та відчувають себе достатньо важливими та цінними для себе та інших. Ці діти зазвичай відкриті для

змін та можуть адаптуватися до різних ситуацій без великих труднощів, а також можуть розуміти почуття та думки інших людей, оцінювати їхні перспективи та взаємодіяти з ними на взаємовигідних умовах.

Проведені інтерв'ю з дітьми дали відповіді на запитання «як батьківсько-дитячі відносини впливають на формування Я-концепції юнаків», а остаточне тестування дали нам розуміння оцінки рівня позитивного сприйняття себе як особистості в дітей. Таким чином виходячи із зазначених результатів остаточного опитування представлених на рис. 2.5 ми можемо зробити висновки щодо того скільки дітей мають високу оцінку самоконцепції та самосприйняття, скільки — середню, а скільки — низьку. Маючи ці результати бачимо що в більшості дітей є певні проблеми щодо відношення до самих себе. В результаті дослідження ми побачили як хороші приклади виховання, в результаті яких діти здобувають самоцінність, корисні звички, хорошу самооцінку та згодом у дорослому житті їм легше адаптуватися до змін, вони мають розуміння любові та підтримки та скоріше і без особливих проблем реалізуються в житті в контексті різних аспектів (романтичних відносин, кар'єри, освіти, тощо). Також ми визначили як впливають погані приклади виховання (наслідки зазначені ще в першому розділі) на самооцінку та загальний психологічний та емоційний стан дітей.

Визначення залежності між рівнем батьківської підтримки та самоконцепцією юнака очевидна. Маючи на прикладі всі ці результати можемо зазначити не лише відсутність підтримки, уваги та розуміння батьків по відношенню до своїх дітей, а також і вплив надмірної уваги до дитини, або більшої уваги до одної дитини ніж до іншої (в тих випадках коли в сім'ї декілька дітей). Також важливо буде зазначити що відповіді дітей на інтерв'ю та анкетування є основою на яку можна опиратися при розумінні впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення та формування самосвідомості дітей. Але і виключати відповіді батьків ми також не можемо, бо це свідчить про пряме їх відношення до своїх дітей та особисті розуміння їх стосунків із дітьми. За допомогою відповідей батьків можливо зазначити ті аспекти та ситуації, які вони не помічають особисто. На щастя представленні в емпіричному дослідженні батьки цих сімей — це загалом

ті люди, що хочуть допомогти своїм дітям. Знову ж таки, на щастя, дійсно байдужих та холодних батьків не так багато, але статистичні данні мають властивість змінюватися. Тут були представлені лише доступні нам для емпіричного дослідження сім'ї, на прикладі яких інші сім'ї мають можливість зрозуміти як саме себе поводитися у відносинах в контексті інституту сім'ї задля того щоб з дітьми не ставалося негативних наслідків виховання (які зазначені в першому розділі).

Для сімей які брали участь у нашому дослідженні далі ми запропонуємо психокорекційні програми з різними практиками та підходами у контексті різних напрямків психотерапії задля зміцнення зв'язку між батьками та дітьми, налагодження стосунків між ними. Для інших сімей ці програми теж будуть корисні, вони допоможуть ще краще розуміти один одного у контексті батьківсько-дитячих відносин, а також запобігати певних труднощів у стосунках, більш легко впоратися зі стресом та виникаючими труднощами щодо певних вікових стадій зростаючих дітей та підлітків, особистих виникаючих життєвих криз як цих дітей так і їх батьків.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЇ ТА ЗАХОДИ ДЛЯ МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ
БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ
Я-КОНЦЕПЦІЙ ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ3.1. Заснована на наукових дослідженнях психокорекційна програма стосовно
корегування негативних наслідків батьківсько-дитячих відносин

Для більш глибокого розуміння даної проблеми, було проведено аналіз значної кількості літературних джерел. В результаті, було вибрано найбільш релевантні та інформативні методи, які мали найбільший потенціал для дослідження, ми виявили та застосували їх у рамках нашої дослідницької роботи з сім'ями, що брали участь у даному науковому дослідженні. Завдяки проаналізованій літературі, такій як Джеремі П. Шапіро «Child and Adolescent Therapy: Science and Art» [84], Сюзанна Мідорі Ханна «The Practice of Family Therapy: Key Elements Across Models (SAB 230 Family Therapy» [86], Рейтер Майкла «Family Therapy: The Basics» [79], Кетлін Мейтс-Янгман «The Family Therapy Workbook: 96 Guided Interventions To Help Families Connect, Cope, and Heal» [70], Старшенбаум Геннадій «Енциклопедія початківця сімейного психолога» [20], Райгородський Д. Я. «Практична психодіагностика: методика та тести» [18], Москаленко В. В. «Соціальна психологія» [14], Максимова Н. Ю «Сімейне консультування» [13], Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. «Психологічна допомога сім'ї» [9], Величко М. М. «Дитяча психосоматика: Як допомогти вашій дитині? Інструкції для щасливих батьків» [4], Федоренко Р. П., Шкарлатюк К. І. «Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології» [29], Цигульська Т. Ф. «Загальна та прикладна психологія» [32], Bowen Murray «Murray Bowen's theory of family systems: Family therapy in clinical practice» [34], Brown Joseph H., Dana N. «Qiristensen Family Therapy Theory and Practice» [36], Beck Judith S., Beck Aaron T. «Cognitive Behavioral Therapy: Basics and Practice» [45], Bryson.

Tina P and Daniel J Siegel «No-Drama Discipline: The Whole-Brain Way to Calm the Chaos and Nurture Your Child's Developing Mind» [48], Eidemiller E., Yustickis V. «Psychology and psychotherapy of the family» [51], Geiger Pablo «Understanding Children's Psychological Behavior: How Positive Psychology Works for Children» [56], Leahy Robert L. «Cognitive Therapy Techniques: A Practitioner's Guide» [58], Levine Madeleine «The Price of Privilege: How Parental Pressure and Material Advantage Are Creating a Generation of Disengaged and Unhappy Children» [60], Minuchin Salvador, Fishman H. Charles «Family Therapy Techniques» [61], Minuchin Salvador, Fishman Charles H. «Técnicas de terapia familiar (Terapia Familiar/Family Therapy)» [62], Nichols Michael, Sean Davis «Family therapy: concepts and methods» [72], Reischer Erika «What Great Parents Do: 75 simple strategies» [80], Graaf Peter «Schema therapy for children and adolescents: a practical guide» [82], Shapiro Jeremy P. «Child and Adolescent Therapy: Science and Art» [84], Shapiro Francine, Solomon R. M. «Desensitization and reprocessing of ocular rocs. EMDR Institute» [85] — ми впровадили психокорекційні засади, які мали величезну користь для учасників нашого дослідження.

Сімейна терапія. «Генограма» — практика використання генеалогічних діаграм для аналізу та роботи з сім'ями у психотерапевтичних цілях. Вірджинія Сатір, яка в 1960-х роках почала використовувати генеалогічні діаграми (зображення сімейних структур) для роботи з клієнтами вважала, що аналіз сімейного контексту та взаємин є ключовим для розуміння психологічних проблем та їх розв'язання. Марія Маєрсбек та Джин Хофлінгер, в свою чергу розробили модель сімейної терапії, в якій використовували генеалогічні діаграми для аналізу родинних взаємин та вирішення конфліктів. «Рольова гра» у сімейній терапії є важливим інструментом для роботи з сім'ями та допомагає вирішувати конфлікти та проблеми шляхом експериментування з новими ролями та взаємодіями. Одним з ранніх піонерів у цій області була Вірджиніус Сатір, яка активно використовувала рольові ігри для виявлення та зміни взаємодій в сім'ї. Вона вважала, що розглядання взаємин через призму ролей може допомогти сім'ї розуміти свої проблеми та знаходити способи їх вирішення. Фамілі Томпсона далі розвинула концепцію

«структурної гри» — ігрового методу, що дозволяє спостерігати за взаємодією членів сім'ї та виявляти патерни та динаміку взаємин. Розглянемо вправи цих практик та як саме вони допомагають у контексті батьківсько- дитячих відносин більш детально на прикладі таблиці:

Табл. 3.1

Психологічні прийоми та практики із сімейної терапії

Назва практики	Опис практики	Опис вправи	Як допомагає вправа
1. Генограма	Створення сімейного дерева для вивчення родинних зв'язків та спадковості.	Графічне зображення сімейного дерева, яке включає в себе інформацію про всіх членів сім'ї, їхні взаємозв'язки, стосунки та історію. Під час проведення сесії терапевт запрошує учасників сім'ї створити генограму, де вони вказують інформацію про родові зв'язки, розподіл ролей та відносини між сімейними членами.	Визначити сімейну динаміку, ідентифікувати сімейні шаблони поведінки, виявити джерела конфліктів, стимулювати взаєморозуміння між батьками та дітьми, розвинути емпатію.
2. Рольова гра	Використання сценаріїв, щоб родинні члени відчували та відобразили свої ролі.	Під час рольової гри учасники сімейної терапії беруть на себе ролі різних членів сім'ї або ситуацій, що виникають у їхньому житті. Вони можуть відтворювати реальні або уявні ситуації, які створюють напругу або конфлікти між батьками та дітьми.	Покращити комунікацію, підвищити взаєморозуміння, розвинути спільність та відчуття об'єднання сім'ї, вирішити конфлікти та розв'язати проблеми, підвищити емоційний зв'язок між дітьми та батьками.

Методика «генограма» включає в себе стадії підготовки, створення і аналізу графічного зображення сімейного дерева. Це дозволяє учасникам сімейної терапії систематично виявляти та аналізувати структуру сім'ї, розподіл ролей, типові взаємозв'язки та потенційні джерела конфліктів. Засоби аналізу генограми сприяють виявленню шаблонів поведінки та взаємодії, що допомагає у кращому розумінні динаміки взаємин в сім'ї та виявленні шляхів подальшого удосконалення. Методика «рольова гра» включає в себе вибір ролей і відтворення сценаріїв, що відображають типові ситуації в сімейному житті. Учасники взаємодіють між собою у вибраних ролях, намагаючись передати емоції та перспективи, які можуть виникати у реальних ситуаціях. Після гри вони аналізують свої реакції та способи спілкування, щоб краще зрозуміти динаміку взаємин та розвинути емпатію до інших членів сім'ї.

Травматично-орієнтована терапія (ТОТ). Першою практикою, що розберемо буде «праця із безпекою». Вона розвивалася через спільні зусилля дослідників, професійних спілок, урядових організацій та промислових підприємств. Одним із важливих кроків у розвитку «праці із безпекою» було створення Організації з охорони праці, що займається розробкою та впровадженням стандартів безпеки та здоров'я на робочому місці, надає консультації та навчальні матеріали з цих питань. Друга практика «ЕМДР (Eye Movement Desensitization and Reprocessing). Цей метод включає в себе комбінацію рухів очей та фокусування уваги під час обробки травматичних спогадів. Засновником ЕМДР є Френсіс Шапіро, американський психолог. Френсіс Шапіро зазначила, що під час прогулянки вона помітила, що певні рухи очей допомагали зменшити власні негативні думки та емоції. Вона розробила ЕМДР як метод, який поєднує ці рухи очей з терапевтичною технікою для обробки травматичних спогадів. Вперше ця робота була опублікована у журналі «Journal of Traumatic Stress». Стаття мала назву «Eye movement desensitization: A new treatment for post-traumatic stress disorder». Розглянемо ці методики та їх вплив на поліпшення стосунків між батьками та дітьми більш детально на прикладі таблиці:

Табл. 3.2

Методики травматично-орієнтованої терапії

Назва практики	Опис	Опис вправи	Як допомагає вправа
1. Праця з безпекою	Створення безпечного простору для дослідження та обробки травматичних подій.	Праця з безпекою: Терапевт допомагає клієнтові створити внутрішній безпечний простір для роботи з травмою.	Створити безпечний простір для обговорення, зрозуміти який вплив оказує та чи інша травма, підтримувати відновлення зв'язків між батьками та дітьми після травмуючих подій, навчатися навичкам саморегуляції як дітям так і батькам, підвищити впевненість відносно здатності батьків та дітей впоратися з травматичними подіями та відновити сімейні відносини.
2. ЕМДР (Eye Movement Desensitization and Reprocessing)	Використання рухів очей для обробки травматичних спогадів.	Клієнт фокусується на рухах очей під час обробки травматичних спогадів.	Подолати травматичні досвіди, зміцнити емоційний зв'язок, розробити позитивні внутрішні ресурси, підвищити впевненість у батьківських навичках (подолання батьками травматичних досвідів що заважають їхній ефективності виховання).

Методика «праця з безпекою» включає конкретні поради та стратегії для батьків у покращенні комунікації з дітьми, створенні безпечного середовища та розвитку навичок вирішення конфліктів без застосування насильства. Також вона сприяє самосвідомості батьків для підтримки здорових відносин з дітьми.

Перед початком сеансу «ЕМДР» спеціаліст проводить оцінку психологічного стану батьків та дітей, встановлюючи конкретні проблеми або травматичні події. Застосовуються інструменти, такі як інтерв'ю, анкети та спостереження.

Встановлюються конкретні цілі терапії разом з батьками та дітьми. Перед сеансом може бути застосована вправа для розслаблення. Під час сеансу спеціаліст активує роботу двох півкуль головного мозку через рухи очима, звукову або тактильну стимуляцію. Кінцевий етап включає рефлексію та обговорення змін у переживаннях або ставленні до ситуації.

Інтерперсональна терапія (ІПТ). Перша практика, «визначення ролей», має свої коріння в роботі Гаррі Саллівана, який розглядав психічні розлади як вияв взаємин між людьми, а також у внесках Фріца Перлза, Карла Роджерса та Альфреда Адлера, які вивчали важливість ролей у міжособистісній взаємодії. Друга практика, «соціальні навички», була розвинена Альфредом Адлером, який висвітлював важливість соціальних взаємин та соціального середовища на психічний стан людини. Він підкреслював, що соціальні навички є ключовим елементом психічного здоров'я та успіху у взаємодії з іншими. Дейл Карнегі в своїй книзі «How to win friends and influence people» [49], розглядав принципи ефективного спілкування та взаємодії з іншими людьми, які стали основою багатьох програм тренінгу соціальних навичок. Розглянемо більш детально на прикладі таблиці:

Методика «визначення ролей» у терапії передбачає початок сесії з опитуванням батьків і дітей щодо їхнього сприйняття своєї ролі у сім'ї та відповідних очікувань. Терапевт спрямовує обговорення на виявлення конфліктів, викликаних невідповідностями в ролях, які можуть виникати через непорозуміння або різні стилі виховання. Далі терапевт сприяє спробам розв'язати конфлікти шляхом запропонованих нових підходів до взаємин у сім'ї, наприклад, через обмін обов'язками.

Метод «соціальних навичок» включає тренування навичок спілкування через вправи з активного слухання, вираження почуттів та вирішення конфліктів. Терапевт організовує сценарії або рольові ігри для відтворення реальних ситуацій і випробування нових підходів до взаємодії. Він надає об'єктивний фідбек та підтримку, допомагаючи виявити сильні сторони і зони покращення, і заохочує до використання нових навичок у реальних ситуаціях.

Табл. 3.3

Методики інтерперсонального напрямку психотерапії

Назва практики	Опис практики	Опис вправи	Як допомагає вправа
1. Визначення ролей	Аналіз взаємин із різними ролями у взаємодіях.	Члени терапевтичної групи взаємодіють, визначаючи та аналізуючи різні соціальні ролі.	Розкрити та змінити деструктивні ролі, розуміти динаміку взаємодії в сім'ї та покращити спілкування та взаєморозуміння між батьками та дітьми, підвищити емпатію та змінити деструктивні ролі, виявити патерни взаємодії, що можуть бути корисними або шкідливими для розвитку дитини та здоров'я сім'ї в цілому.
2. Соціальні навички	Розвиток та покращення навичок ефективної комунікації та взаємодії.	Вправи для розвитку конкретних соціальних навичок, таких як слухання та вираження емоцій.	Покращити взаємодію та взаєморозуміння в батьківсько-дитячих відносинах, сприяючи розвитку ефективної комунікації, емпатії, навичок вирішення конфліктів, саморегуляції та впевненості.

Психодинамічна терапія. На прикладі розглянемо методику «аналізу снів», що є одним із ключових аспектів психодинамічної терапії, яка ґрунтується на роботі з невідомим, підсвідомим матеріалом, що виявляється у снах. Цей підхід розглядає сні як відображення підсвідомих бажань, конфліктів, страхів та небезпек, які можуть бути важливими для розуміння психічного стану та психічних розладів клієнта. Зигмунд Фройд та Карл Густав Юнг вивчали сні як вікно до підсвідомого. Фройд розглядав їх як відображення психічних конфліктів та бажань, Юнг - як вияв архетипного матеріалу та можливість для індивідації та духовного розвитку. Анна Фройд розвинула методику аналізу снів у дітей, а Джеймс Хіллман розглядав сні як ключ до розуміння архетипів та міфів в психічних процесах. Методика «асоціативна техніка» була розроблена Фройдом та Юнгом для

виявлення підсвідомих матеріалів у психоаналітичній терапії. Вона полягає у вільних асоціаціях. Цей метод зараз використовується в різних школах психотерапії, сприяючи розкриттю підсвідомих конфліктів та особистісному розвитку клієнта. Розглянемо ці методики більш детально на прикладі таблиці:

Табл. 3.4

Методики психодинамічної терапії

Назва практики	Опис практики	Опис вправи	Як допомагає вправа
1. Аналіз снів	Розкриття несвідомих конфліктів через аналіз сновидінь.	Клієнт описує сни, а терапевт аналізує їхні символи та взаємозв'язки.	Розкрити невимовлені емоції та потреби, розкрити внутрішні конфлікти, зрозуміти динаміку взаємин, подолати емоційні блоки, розвинути взаєморозуміння між членами родини, переважно батьками та дітьми.
2. Асоціативна техніка	Висловлення першочергових думок та асоціацій для розкриття емоцій.	Клієнт називає перші асоціації, що приходять йому на думку, для виявлення прихованих емоцій.	Виявити невимовлені емоції, які можуть впливати на взаємини між батьками та дітьми, що допомагає краще розуміти свої почуття та емоції, розвинути емпатію, виявляти негативні патерни поведінки, які можуть виникати у взаємодії між дітьми та батьками, стимулювати спільне розуміння та спілкування, розвивати відкритість до діалогу, що сприяє поглибленню їхніх відносин та побудові довірливого спілкування.

«Аналіз снів» у психотерапії полягає у створенні довіри, слуханні та розшифруванні символів, емоцій та конфліктів у снах клієнта. Це допомагає розуміти підсвідомі конфлікти та впливає на батьківські навички та відносини в сім'ї, сприяючи покращенню взаємин.

Методика «асоціативна техніка» сприяє стимулюванню асоціацій у батьків або дітей через використання різних стимулів, таких як картинки або словесні асоціації. Психотерапевт аналізує ці асоціації для сприяння розвитку самосвідомості та розумінню впливу минулих досвідів на поточні відносини між батьками та дітьми.

Терапія з прив'язаністю спирається на роботу з теоріями прив'язаності, такими як теорія Джона Боулбі, описана у його роботі «Year of Attachment» [37] та інші. Розглядатимемо «дискусії про взаємовідносини» та «вправи з прив'язаністю» Розглянемо ці практики більш детально на прикладі таблиці:

Табл 3.5

Методики терапії прив'язаності

Назва практики	Опис практики	Опис вправ	Як допомагає вправа
1. Дискусії про взаємовідносини	Обговорення різних аспектів взаємодій та прив'язаності.	Члени групи обговорюють свої взаємини та намагаються зрозуміти патерни прив'язаності.	Підвищення розуміння один одного щодо сподівань, потреб та очікувань стосовно взаємин, виявленню потреб, стимулюванню емоційної згуртованості (зміцнення емоційного зв'язку, створюючи відчуття спільності та підтримки), розвинути відкриті спілкування один між одним та покращити прив'язаність завдяки спільній роботі над розумінням та покращенням взаємин.
2. Вправи з прив'язаністю	Робота над створенням безпечного зв'язку та розвиток емоційної близькості.	Розширення навичок емоційного	Зрозуміти свої власні стилі прив'язаності та вплив цих стилів на взаємини, розвинути емоційну близькість, підсилити відчуття безпеки та захищеності від батьків, що є важливим для розвитку здорової прив'язаності, розвинути співпрацю та взаєморозуміння, подолати проблеми з прив'язаністю.

Методика «дискусії про взаємовідносини» передбачає створення безпечного простору для відкритого обговорення взаємовідносин та почуттів між батьками та дітьми згідно з теорією прив'язаності. Психотерапевт сприяє емпатії та розумінню інших. Методика «вправи з прив'язаністю» включає вправи, спрямовані на розвиток міцних стосунків між батьками та дітьми. Це можуть бути вправи, що підтримують фізичну близькість, спільні активності, спільне розв'язання завдань, вираження емоцій та фокусування на внутрішніх ресурсах та силах.

Групова терапія. Методики які будемо розглядати на прикладі: «групові вправи» та «ділова гра» у контексті групової терапії для дітей та підлітків розвивалися в рамках дитячої психотерапії. Альфред Адлер зробив значний внесок у цю галузь, використовуючи групові методи для розвитку особистості та подолання психічних проблем. Розглянемо більш детально на прикладі таблиці:

Табл. 3.6

Методи групової терапії

Назва практики	Опис практики	Опис вправи	Як допомагає вправа
1. Групові вправи	Розвивання спільних навичок через взаємодію	Написати короткі оповідання, вірші чи листи про свої почуття.	Співпрацювати та спільно досліджувати, відчуті підтримку один одного, відчуті спільність, підтримку в розв'язанні проблем, обмінюватися досвідом, розвивати емпатію, формувати позитивні взаємини.
2. Ділова гра	Використання ролевих ігор	Гра «Будівництво Сімейного Мосту»: Задайте завдання зі створенням «мосту» між членами сім'ї. Кожен учасник може представляти роль різних членів родини.	Створювати спільні ідеї, розвивати комунікаційні навички, формувати емоційні згуртованості, вирішувати конфлікти (моделювання та розв'язання конфліктних ситуацій у ході самої гри), стимулювати творче мислення та шукати нові способи взаємодії між батьками та дітьми.

«Групові вправи» у контексті психотерапії для сімей включають різноманітні вправи, спрямовані на розвиток комунікації та взаєморозуміння між батьками та дітьми, наприклад: «Льодовик» — учасники обмінюються листами, де пишуть те, що захоплює чи турбує кожну сторону. «Подяка» — записують речі, за які вони вдячні одне одному, що підсилює взаємну повагу. «Рефреймінг» — як спроба переглянути проблемну ситуацію з іншого кута зору. «Спільні цілі» — обговорення та планування спільних цілей чи мрій. «Сімейний дайджест» — створення спільного списку позитивних подій чи досягнень сім'ї протягом тижня. Після виконання вправ учасники обговорюють свої враження, емоції та спостереження.

Вправа «ділові ігри» в груповій терапії дозволяє учасникам виконувати різні ролі та сценарії, що сприяє розвитку емпатії та розумінню позицій кожного. Психотерапевт створює ігрові сценарії, де учасники разом шукають рішення реальних проблем чи конфліктів у їхніх сім'ях, наприклад: «Розборка і складання» — батьки та діти разом намагаються скласти пазли чи конструктор, що сприяє спільній діяльності. «Завдання на співпрацю» — учасники виконують завдання, яке потребує спільних зусиль, наприклад, перетягнути ящик без розривання зв'язку. «Творчі завдання» — батьки та діти створюють щось креативне разом, наприклад, малюнок чи історію. «Вгадай мої почуття» — учасники висловлюють свої почуття, а інші намагаються їх вгадати. Ці ігри дозволяють учасникам вправлятися в нових навичках та підходах до взаємодії у сім'ї, а психотерапевт аналізує їхню реакцію та взаємодію для зрозуміння їхніх стилів взаємодії та покращення.

Виходячи із пропонованих нами психокорекційних програм та заходів задля зміцнення батьківсько-дитячих стосунків, запобігання та полегшення негативного впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції зростаючих дітей та юнаків обраних нами сімей, у нашому дослідженні ми виявили, що існують різні проблеми у взаєминах батьків та дітей, що можуть впливати на формування самоконцепції молодших членів сім'ї. Однак, застосування психокорекційних програм та заходів може сприяти полегшенню цих проблем та зміцненню сімейних зв'язків. Наші результати показують, що психотерапевтичні методи, такі як групові

вправи та ділові ігри, можуть допомогти батькам та дітям краще розуміти один одного, спільно розв'язувати конфлікти та підтримувати один одного.

Застосування рекомендацій для ефективного виховання дітей та уникнення складних ситуацій може мати значний позитивний вплив на розвиток дитини не лише на психологічному рівні, а й у всіх аспектах її життя, включаючи фізичне та соціальне благополуччя. Тому, враховуючи отримані результати, рекомендуємо родинам використовувати психокорекційні програми та методики для покращення сімейних відносин та створення підтримуючого середовища для розвитку дітей. Важливо відзначити, що вибір конкретної програми психотерапії може залежати від конкретних потреб та особливостей особи чи сім'ї. Ми здійснювати вибір під керівництвом кваліфікованого психотерапевта. Перш за все ми привели пілотне тестування вправ на невеликій групі батьків та дітей щоб перевірити їх ефективність, розуміння та прийняття учасниками. Після цього ми здійснили збір зворотного зв'язку від цих учасників. На основі отриманих результатів зворотного зв'язку ми здійснили адаптацію та модифікацію деяких методів (стосовно запитів сімей ми замінили деякі вправи на інші). Після внесення змін ми провели повторне тестування вправ для перевірки, після чого були впевнені в їх ефективності та могли далі впровадити ці методики задля зміцнення стосунків у сім'ях що брали участь у нашому дослідженні. Результати цих змін зазначені в наступному підрозділі.

У сім'ях що брали участь у нашому дослідженні ми впровадили такі психокорекційні методики : спершу проводили дискусії про взаємовідносини як із батьками так із дітьми окремо та разом. У багатьох сім'ях, зазвичай, це була дистанційна терапія за неможливості сімей піти до нашого терапевта на реальну зустріч. Методика дистанційної психотерапії застосовувалась на всіх етапах впровадження психокорекційних заходів стосовно відновлення батьківсько-дитячих відносин у всіх сім'ях, крім тих що знаходилися у Запоріжжі та мали можливість особисто бути присутніми на консультаціях. Дискусії про взаємовідносини, переважно проводилися так само постійно задля забезпечення розуміння позитивних змін стосовно впроваджених програм та заходів. Стосовно

дискусій про взаємовідносини та загального консультування з нашим терапевтом у багатьох сім'ях, переважно з дітьми ми проводили таку практику, яка називається «аналіз снів» задля того, щоб розкрити несвідомі конфлікти. Так само наразі із цією практикою ми використали «асоціативну техніку» спілкуючись із батьками та дітьми, щоб зробити аналіз перших асоціацій що приходять їм на думку з метою виявлення прихованих емоцій. Це дало нам змогу зрозуміти що вони подавляють подавляють в собі, переважно це застосовувалась в тих сім'ях в яких був гірші результати рівню емпатії, підтримки, участі у вихованні та комунікації. Так само у ході консультування ми впровадили такі практики як «визначення ролей» за для аналізу взаємин між членами родини та визначення динамік цих сімей, а також запропонували відіграти дітьми ролі батьків а батькам ролі дітей, щоб зрозуміти як вони один одного бачать. Задля загального розуміння батьками та дітьми їх проблем ми, також впроваджували вправу стосовно практики сімейної терапії «генограма», де сім'ї разом створювали графічне зображення сімейного дерева яке включало в себе інформацію про всіх членів сім'ї їх взаємозв'язки стосунки та історію — це робилося завдяки малюнкам. Стосовно «вправ з прив'язаністю» було впроваджено вправу «батько або мати в дзеркалі», що спрямована на створення можливості для батьків усвідомити, як їхня власна поведінка та емоційна реакція впливає на їхніх дітей була запропонована батькам (тим що не мали змогу бути присутніми особисто на консультаціях) як домашнє завдання, щоб зрозуміти під час взаємодії зі своєю дитиною, спостерігаючи за своєю власною реакцією та емоціями за допомогою дзеркала. Після чого проводилось обговорення батьківських почуттів та реакцій з нашим терапевтом та визначались стратегії щодо змін негативних патернів поведінки. Ця вправа, нажаль, була ефективна по більшій частині при особистих зустрічах. Всі ці методики дали нам визначення реальних ситуацій у сім'ях та як саме з ними працювати.

Після отриманих результатів стосовно сімейних динамік наших учасників ми впровадили такі психокорекційні заходи, як практика «соціальних навичок», щоб допомогти батькам та дітям вдосконалити навички активного слухання, навчитися виражати почуття та потреби, а також вирішувати конфлікти один між одним у ході

рольових ігор де батьки та діти відтворювали реальні ситуації, наприклад ті в яких вони починали сваритися стосовно непорозуміння у побуті. Після цього ми впроваджували вправи з прив'язаністю такі, як «емоційне дзеркало», де батьки відтворювали емоційні вирази дитини або свої особисті та називали їх щоб дитина розуміла та виражала свої власні емоції, та розуміла емоції батьків. Також разом з цією технікою ми проводили техніку «дискусії про взаємовідносини» задля того щоб батьки та діти зрозумівши емоції один одного, знайшли різні екологічні способи вираження та домовилися між собою (наприклад про важливість підтримки в цей момент, або якщо комусь потрібно бути на одинці). Вправа з прив'язаністю «сюжетні ігри», де спільна гра під час якої батьки з дитиною розігрують ситуації які відбуваються у повсякденному житті але з можливими альтернативними рішеннями та способами взаємодії. Також у ході впровадження вправ з прив'язаністю ми запропонували батькам та їх дітям робити вправу що називається «розповідь про добру ніч», тобто кожного дня по можливості батьки та діти по черзі називають речі або події стосовно прожитого їми дня, за які вони вдячні один одному, перед тим як іти спати. Це завдання було впроваджено в психокорекційних заходах як домашнє завдання для сімей.

Застосовуючи такі заходи як групові вправи ми застосовували вправу «льодовик» в якій кожна сторона має назвати те що захоплює або хвилює і те що засмучує або турбує. Батьки та діти робили це у формі листів якими потім обмінювалися та які потім обговорювали. Вправа «подяка», так само як і вправа «розповідь про добру ніч», де батьки та діти писали листи один одному в яких вони розповідали як і за що саме вони вдячні один одному, в порівнянні з вправою розповідь про добру ніч — ця вправа стосується не одного дня а всього прожитого спільного життя батьків та дітей, а також вона була впроваджена під час консультацій з терапевтом. Далі впроваджені були: вправа «рефреймінг», де учасники переглядали проблемні ситуації з різних кутів зору; вправа «спільні цілі» в якій батьки та діти обговорюють свої спільні цілі та мрії та обговорюють як вони можуть працювати разом над ними (головним завданням, також було здійснення цих спільних мрій); вправа «сімейній дайджест», де батьки та діти створювали

спільні списки де записували позитивні події досягнення або моменти радості що відбулися протягом тижня — все це допомогло їм змінити своє бачення один одного, досягти більшої спільності та підсилити позитивне сприйняття один одного та своїх відносин.

Вправи «ділових ігор», переважно були застосовані з сім'ями які знаходилися у Запоріжжі та мали змогу особисто прийти на консультування до нашого психотерапевта. В інших випадках вони були застосовані як домашнє завдання для інших сімей. Переважно це були ігри: «розробка і складання» в якій батьки та діти займалися спільним складанням пазлів або конструктора; «завдання на співпрацю», що були застосовані, переважно у побутових аспектах; «творчі завдання», де батьки з дітьми разом займалися малюванням, складали історії та загалом працювали над створенням чогось креативного; вправа «вгадай мої почуття» (цю вправу також ефективно було впроваджено у методі дистанційної терапії), де діти та батьки по черзі розповідали про свої почуття, а також повинні були вгадати що саме визивало ці почуття.

Так само як і у випадку вправ з прив'язаністю ми застосовували вправи «рольових ігор», де батьки та діти приміряли на себе різні ролі так, як нібито «гralися» але під час цього вони мали ціллю розвинути фантазію вивчення, соціальних ролей, вирішити конфлікти шляхом імітації різних обставин. Наприклад виконувалися такі рольові ігри як «лікарня або медична клініка»: діти грали роль лікаря, батьки грали роль пацієнта (або навпаки) — це дозволяло виявляти співчуття, взаємодіяти та розвивати соціальні навички. Так само виконувалися вправи «школа або виховний заклад», «магазин», «кафе» та інші вправи – ігри.

Виконання методики «праця з безпекою» виконувалося сім'ями як домашнє завдання. Наприклад такі вправи як «виходьте на вулицю разом», де батьки гуляючи з дітьми постійно розповідали їм про дорожній рух виконуючи цю вправу разом (вони спілкувалися та обговорювали свої знання). Вправа «навчання першої допомоги», де вони вдома разом навчалися основам першої допомоги, наприклад як зупинити кровотечу, накладати биндаж, викликати допомогу в екстрених

ситуаціях. Гра «у кризові ситуації», де батьки відтворюють екстрені ситуації (пожежа вдома тощо). А також «навчання правилам поведінки в природі», де батьки вчили дітей правилам безпечної поведінки, наприклад при зустрічі з дикими тваринами та вчили їх як орієнтуватися в лісі. Ці вправи були націлені на розуміння потенційних небезпек в навколишньому середовищі та розроблені задля того, щоб навчитися правильній поведінці, реагуванню у випадках надзвичайних ситуацій. Це у свою чергу сприяло підвищенню рівня безпеки та здоров'я дітей та їх родин. Також ці ігри створили можливість для спільного навчання, співпраці розв'язання проблем, підвищенню довіри, розвитку навичок спілкування, збільшення впевненості, підвищення відчуття власної безпеки, посилення зв'язку між батьками та дітьми

Вправа «ЕМДР» застосовувалася зазвичай у сім'ях з нижчими показниками, задля того щоб допомогти як батькам так і їх дітям подолати травматичні досвіди та зробити позитивні внутрішні ресурси. Переважно, ця вправа була впроваджена у ході особистих індивідуальних консультацій кожного з учасників окремо один від одного, так само як і «дискусії про відносини» (хоча у випадку цієї методики — вона була впроваджена на постійній основі як окрема (індивідуальна) практика для кожного з учасників, так спільно).

Результати впровадження цих вправ та методик ми розкрили більш детально у наступному підрозділі. Стосовно додаткових заходів щодо терапії тіла, сенсомоторної терапії, терапії мистецтва, афективно-фокусової терапії, терапії фокусу на рішення, психодинамічної терапії, схемотерапії, позитивної терапії, терапії прийняття зобов'язаності (ААТ) — всі ці напрямки, разом із їх методиками та вправами були застосовані особисто під час індивідуальних консультацій з дітьми та батьками.

3.2. Оцінка ефективності запропонованих заходів

Виходячи із запропонованих нами психокорекційних заходів ми запропонували сім'ям, що брали участь у нашому дослідженні застосувати на

практиці запропоновані нами методи. Під час впровадження учасниками нашого дослідження запропонованих нами психокорекційних методів, були дотримані певні процедури конфіденційності, механізми забезпечення психологічної підтримки учасників, а також процедури згоди на участь у програмі кожного з учасників (включаючи як батьків так і дітей). А саме, були забезпечені: анонімність та псевдонімізація (імена учасників дослідження були представлені за допомогою псевдонімів для захисту їх особистої ідентифікації), конфіденційність даних, психологічні консультації та підтримка з боку нашого практикуючого сімейного психолога, групова підтримка (за допомогою групового анонімного чату), моніторинг індивідуального стану, інформована згода (учасниками було отримано повну інформацію про цілі, методи, ризики та користь у контексті запропонованих нами психокорекційних програм), право на відмову, захист прав несамовладних осіб (так як більшістю учасників нашого дослідження є неповнолітні діти, все дослідження проводилося із залученням та згодою батьків цих дітей).

Були впроваджені такі психокорекційні програми, методи та вправи у контексті сімейної терапії: «Генограма» та «Рольова гра»; у контексті травматично-орієнтованої терапії (ТОТ): «Праця з безпекою» та «ЕМДР (Eye Movement Desensitization and Reprocessing)»; у контексті інтерперсонального напрямку психотерапії: «Визначення ролей» та «Соціальні навички»; у контексті психодинамічної терапії: «Аналіз снів» та «Асоціативна техніка»; у контексті терапії прив'язаності: «Дискусії про взаємовідносини» та «Вправи з прив'язаністю»; у контексті групової терапії: «Групові вправи» та «Ділова гра».

Упровадження психокорекційних вправ у різних контекстах терапії може мати як позитивні, так і негативні наслідки в різних контекстах терапії стосовно яких ми попередили на початку дослідження наших учасників. Можливі ризики включають конфлікти між учасниками, виявлення раніше прихованих проблем та психологічну невідповідність між ними. Однак можлива користь полягає в покращенні спілкування, збільшенні взаєморозуміння та виявленні та розв'язанні проблем. Наш терапевт був готовий адаптувати методи та підходи до потреб кожного клієнта та забезпечувати підтримку та безпеку під час терапії.

Можливі ризики стосовно травматично-орієнтованої терапії (ТОТ): відчуття тривоги та емоційного дискомфорту під час відтворення травматичних подій, можливість викликати реакцію відновлення травми. Користь: зменшення симптомів ПТСР, зниження рівня тривоги, полегшення емоційного страждання. Можливі ризики стосовно інтерперсонального напрямку психотерапії: виявлення та обговорення складних міжособистісних проблем може призвести до конфліктів та підвищення емоційного стресу. Користь: покращення міжособистісних відносин, збільшення взаєморозуміння, підвищення самосвідомості. Можливі ризики стосовно психодинамічної терапії: можливість активації та обробки емоційних травм, можливість виникнення резистентності до терапевтичного процесу. Користь: Розкриття та розуміння підсвідомих процесів, розроблення здорових механізмів управління емоціями. Можливі ризики стосовно терапії прив'язаності: підвищена вразливість учасників при обговоренні особистих стосунків, можливість поглиблення емоційного стресу. Користь: Покращення розуміння та взаємодії у відносинах, підвищення рівня близькості та довіри. Можливі ризики стосовно групової терапії: конфлікти між учасниками групи, виявлення особистих проблем на публіці, невідповідність динаміці групи. Користь: Підтримка від інших учасників, спільне вирішення проблем, покращення самоусвідомлення. Враховуючи ці ризики та користі, наш терапевт був готовий адаптувати методи та підходи до потреб кожного конкретного клієнта та забезпечувати необхідну підтримку та безпеку під час терапевтичного процесу.

Доступність психокорекційних вправ у різних контекстах терапії залежить від таких факторів, як наявність технічних засобів, складність виконання, індивідуальні потреби клієнтів та їх можливості, а також місцезнаходження учасників. Загалом деякі вправи виявилися більш доступними та простими у впровадженні, тоді як інші потребували більшого обладнання або спеціалізованих навичок. Наприклад, «Генограма» вимагала мінімального обладнання і може бути проведена за допомогою паперу та олівця або спеціального програмного забезпечення під час відеоконференції. «Рольова гра» зазвичай потребувала більшого часу, ресурсів та координації між учасниками, але також може бути

проведена через відеоконференції, хоча це менш ефективно порівняно з особистим контактом. Щодо травматично-орієнтованої терапії (ТОТ), «Праця з безпекою» вимагала відповідного навчання та підтримки терапевта і також може бути проведена віртуально, наприклад, обговорення планів безпеки та стратегій копіngu. Зокрема, «ЕМДР» була менш доступною через потребу у спеціальному навчанні та обладнанні, але деякі техніки можуть бути адаптовані для віртуального використання, хоча це ускладнюється необхідністю відслідковування рухів очей.

Щодо інтерперсонального напрямку психотерапії, використання методу «Визначення ролей» відбувалося переважно через обговорення та письмові вправи, що були доступні й у контексті відеоконференцій. Проте, вправа «Соціальні навички» виявилася менш доступною для деяких учасників дослідження, оскільки вимагала реальних взаємодій з іншими людьми. В контексті психодинамічної терапії, метод «Аналіз снів» був доступний у всіх аспектах, але потребував тривалого процесу та навчання. Тим часом, «Асоціативна техніка» була менш доступною через потребу в навчанні та досвіді, особливо у віртуальному середовищі. У рамках терапії прив'язаності, вправа «Дискусії про взаємовідносини» була доступна у різних аспектах і зазвичай проводилася через розмови та обговорення. Однак «Вправи з прив'язаністю» були менш доступними через потребу в емоційній близькості, хоча деякі були адаптовані для віртуального використання. Щодо групової терапії, "Групові вправи" були адаптовані для різних рівнів здібностей та виконувалися через відеоконференції та спільні діалоги. Проте, «Ділова гра» виявилася менш доступною через необхідність обладнання та часу для організації, а також складнощів із впровадженням у віртуальному середовищі через відсутність фізичного контакту.

У результаті нашого дослідження виявлено, що для більшості сімей, які брали участь у віртуальній взаємодії, ефективними були такі вправи, як «Визначення ролей», «Аналіз снів», «Дискусії про взаємовідносини» та «Генограма». У той же час, особисті зустрічі з психологом дозволили підібрати індивідуальний підхід до кожної сім'ї, і практично всі вправи були ефективними. Методи психокорекції, підтримані регулярними консультаціями з психологом, демонструють

адаптивність до потреб і контексту учасників. Ці консультації сприяли вирішенню конкретних проблем та навчанню необхідних навичок для відновлення та укріплення сімейних стосунків, щоб запобігти негативному впливу на формування Я-концепції дітей. Підтримка і зворотній зв'язок з психотерапевтом виявилися ключовими для успішності впроваджених психокорекційних методів. Сім'ї мали можливість обговорювати свої враження, отримувати підтримку та отримувати необхідну допомогу, як через взаємопідтримку один одного, так і через консультації психолога. Таким чином, можна засвідчити, що психокорекційні методи не завдали шкоди фізичному або психічному здоров'ю учасників дослідження, а навпаки, сприяли покращенню їх благополуччя та самопочуття.

Після реалізації корекційної програми для підтвердження її ефективності нами було проведено контрольну діагностику відповідно до обраних для дослідження методик. В таблиці 3.1 наведені середні коефіцієнти відповідей на початку емпіричного дослідження.

Табл 3.9

Середній відсотковий коефіцієнт відносно рівню всіх видів взаємодій у контексті батьківсько-дитячих відносин на початку дослідження

Стосовно оцінок балів з відповідей батьків:	Стосовно оцінок балів з відповідей дітей:
Загальна оцінка: 191,10%	Загальна оцінка: 167,25%
Оцінка стосовно підтримки: 47,22%	Оцінка стосовно підтримки: 36%
Оцінка стосовно рівню емпатії: 37,77%	Оцінка стосовно рівню емпатії: 40,50%
Оцінка стосовно участі у вихованні: 55,55%	Оцінка стосовно участі у вихованні: 55,00%
Оцінка стосовно рівню комунікації: 50,56%	Оцінка стосовно рівню комунікації: 35,75%

У ході впровадження психокорекційних заходів ми вели підрахунки та наприкінці запропонувати ще раз дітям та батькам пройти тестування щодо рівнів емпатії, підтримки, участі у вихованні та рівню комунікації. Повторні анкетування батьків та дітей представлені у таблицях 3.10, 3.11, 3.12, 3.13, де ми чітко бачимо позитивні зміни у кожного з батьків та дітей що брали участь у нашому дослідженні. В наступній таблиці розглянемо результати повторного анкетування батьків щодо рівню емпатії та підтримки по відношенню до своїх дітей.

Табл 3.10

Рівень емпатії та підтримки (батьки, повторне анкетування)

На думку батьків щодо їх взаємодії із своїми дітьми		
Особисті дані кожної людини	Емпатія	Підтримка
1. Олена (37 років)	706	756
2. Олександра (30 років)	456	706
3. Віталій (34 роки)	456	456
4. Євгеній (29 років)	556	556
5. Вікторія (27 років)	956	856
6. Олена (28 років)	956	956
7. Божена (35 років)	556	856
8. Євгеній (45 років)	656	706
9. Євгеній (43 роки)	556	556
10. Валерія (36 років)	506	506
11. Тетяна (49 років)	856	756
12. Валерій (48 років)	456	456
13. Тетяна (31 рік)	556	1006
14. Анна (30 років)	556	506
15. Віталіна (27 років)	556	556
16. Олександра (33 роки)	456	556
17. Олександра (34 роки)	356	506
18. Галина (44 роки)	956	1006

В наступній таблиці розглянемо результати повторного анкетування дітей стосовно їх відчуття підтримки та рівню емпатії з боку їх батьків відносно себе.

Табл 3.11

Рівень емпатії та підтримки (діти, повторне анкетування)

На думку дітей щодо взаємодії їх батьків із ними		
Особисті дані кожної дитини	Емпатія	Підтримка
1. Анастасійка (11 роцків)	756	706
2. Даринка (10 років)	556	706
3. Софійка (12 років)	656	606
4. Катруся (14 років)	506	406
5. Матвійчик (11 років)	856	856
6. Ярослав (17 років)	406	406
7. Єва (16 років)	356	306
8. Марічка (13 роцків)	256	406
9. Катерина (13 роцків)	206	206
10. Данило (18 років)	506	506
11. Вероніка (18 років)	456	306
12. Іван (16 років)	656	656
13. Олексій (15 років)	356	306
14. Злата (12 років)	956	1006
15. Макар (10 років)	806	956
16. Андрій (14 років)	556	506
17. Владислава (15 років)	756	756
18. Артур (12 років)	356	306
19. Олег (14 років)	256	306
20. Емілія (12 років)	956	956

Відносно повторних анкетувань сімей після впровадження психокорекційних заходів ми можемо вчислити середній коефіцієнт відповідей стосовно анкетування що представлено у таблицях 3.10 та 3.11 щодо розуміння та відчуття

дітей та батьків рівню емпатії та підтримки (представлено у відсотковому значенні у таблиці 3.15).

Далі розглянемо таблиці щодо повторного анкетування відносно ступіню участі у вихованні та рівню комунікації, стосовно результатів відповідей батьків.

Табл 3.12

Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (батьки, повт. анк.)

Особисті дані батьків	Оцінка їх участі у вихованні дитини	Оцінка їх участі у комунікації з дитиною
1. Олена (37 років)	856	906
2. Олександра (30 років)	906	756
3. Віталій (34 роки)	556	556
4. Євгеній (29 років)	356	356
5. Вікторія (27 років)	856	1006
6. Олена (28 років)	556	756
7. Божена (35 років)	556	356
8. Євгеній (45 років)	556	756
9. Євгеній (43 роки)	556	506
10. Валерія (36 років)	506	556
11. Тетяна (49 років)	806	856
12. Валерій (48 років)	656	506
13. Тетяна (31 рік)	856	856
14. Анна (30 років)	656	506
15. Віталіна (27 років)	656	556
16. Олександра (33 роки)	756	556
17. Олександра (34 роки)	506	406
18. Галина (44 роки)	756	956

В наступній таблиці розглянемо результати відповідей повторного анкетування дітей стосовно їх відчуття комунікації батьків із ними та ступені участі у вихованні з боку батьків відносно себе.

Табл 3.13

Ступінь участі у вихованні та комунікації з дитиною (діти, повт. анк.)

Особисті дані дітей	Оцінка участі батьків у вихованні	Оцінка участі батьків у комунікації
1. Анастасійка (11 рочків)	85б	75б
2. Даринка (10 років)	55б	55б
3. Софійка (12 років)	75б	75б
4. Катруся (14 років)	50б	50б
5. Матвійчик (11 років)	95б	65б
6. Ярослав (17 років)	35б	50б
7. Єва (16 років)	50б	55б
8. Марічка (13 рочків)	25б	35б
9. Катерина (13 рочків)	60б	45б
10. Данило (18 років)	75б	50б
11. Вероніка (18 років)	55б	55б
12. Іван (16 років)	80б	85б
13. Олексій (15 років)	65б	50б
14. Злата (12 років)	85б	100б
15. Макар (10 років)	95б	55б
16. Андрій (14 років)	50б	50б
17. Владислава (15 років)	55б	55б
18. Артур (12 років)	35б	30б
19. Олег (14 років)	50б	50б
20. Емілія (12 років)	75б	55б

Відносно повторних анкетувань після впровадження психокорекційних заходів маємо середній коефіцієнт відповідей що представлено у таблицях 3.12 та 3.13 щодо розуміння та відчуття дітей та батьків ступіню участі у вихованні та

рівню комунікації у контексті батьківсько-дитячих відносин представлений у відсотковому значенні у таблиці 3.15.

Виходячи проведених нами повторних анкетувань стосовно всіх аспектів та їх результатів ми запропонували дітям пройти опитування щодо змін оцінок рівню сприйняття себе та своєї самоконцепції. Результати представлено у таблиці 3.14.

Табл 3.14

Оцінка рівня сприйняття себе та своєї самоконцепції дітьми (повторне анкетування)

Особисті дані	Оцінка Я-концепції
1. Анастасійка (11 рочків)	80б
2. Даринка (10 років)	75б
3. Софійка (12 років)	75б
4. Катруся (14 років)	50б
5. Матвійчик (11 років)	85б
6. Ярослав (17 років)	50б
7. Єва (16 років)	50б
8. Марічка (13 рочків)	50б
9. Катерина (13 рочків)	50б
10. Данило (18 років)	45б
11. Вероніка (18 років)	35б
12. Іван (16 років)	85б
13. Олексій (15 років)	50б
14. Злата (12 років)	70б
15. Макар (10 років)	70б
16. Андрій (14 років)	50б
17. Владислава (15 років)	85б
18. Артур (12 років)	25б
19. Олег (14 років)	35б
20. Емілія (12 років)	85б

Висока самооцінка (від 70 до 100), середня (від 50 до 69) низька (від 10 до 50). Також ми провели підрахунок кількості дітей стосовно опитування представленого у таблиці 3.14. Результати підрахунку з відповідними рівнями самооцінки: Висока самооцінка (бали від 70 до 100): 80, 75, 75, 85, 85, 70, 70, 85, 85 = 9 дітей; Середня самооцінка (бали від 40 до 69): 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 45 = 8 дітей; Низька самооцінка (бали від 10 до 39): 35, 25, 35 = 3 дітей. Середній коефіцієнт відповідей представлено на рис. 3.1 у відсотковому значенні, жовтим зазначено низьку оцінку самосприйняття та самоконцепції, рожевим середню, а зеленим — високу.

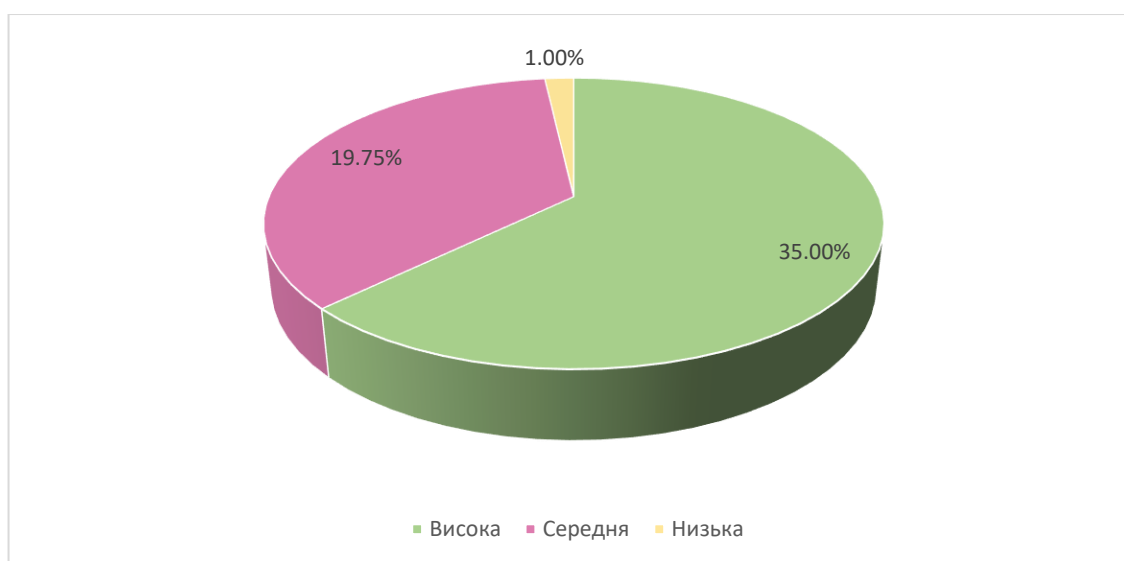


Рис. 3.1. Контрольне обчислення середнього коефіцієнту стосовно самооцінок дітей

Аналізуючи результати контрольного вимірювання середнього відсоткового коефіцієнта стосовно сприйняття себе та своєї самооцінки серед дітей, відзначається значне поліпшення. Порівнюючи початкові та остаточні результати дослідження, виявлено важливі зміни у цих показниках. Наведення порівняльних даних про зміну цих результатів може бути найефективнішим способом визначення ефективності проведених заходів. Нижче приведено приклад таблиці, що ілюструє порівняння початкових та остаточних результатів дослідження:

Табл 3.15

**Порівняння результатів початкового опитування та остаточного стосовно
самосприйняття себе та своєї самоконцепції дітьми**

На початку дослідження	Наприкінці дослідження
1. Висока: 29,00% (30% — 7/20 дітей)	1. Висока: 35,00% (63% — 9/20 дітей)
2. Середня: 7,50% (8% — 3/20 дітей)	2. Середня: 19,75% (35% — 8/20 дітей)
3. Низька: 29,00% (30% — 7/20 дітей)	3. Низька: 1,00% (2% — 3/20 дітей)

Виходячи з порівняльної таблиці щодо початкового та кінцевого опитувань дітей стосовно їх самооцінок за наданими даними, видно, що в процесі дослідження спостерігаються зміни у розподілі дітей за рівнем самооцінки, ми чітко можемо побачити які показники і на скільки ці показники збільшилися у ході впровадження запропонованих нами психокорекційних програм у сім'ях цих дітей. Враховуючи зміни показників, в деяких дітей самооцінка підвищилася до показнику високої, що може свідчити про впевненість у собі, позитивне ставлення до себе та власних здібностей, відчуття внутрішньої мотивації та відчуття контролю над своїм життям.

Однак, в деяких випадках висока самооцінка може бути також пов'язана з надмірною впевненістю або недооцінкою складнощів, що може призвести до недооцінки ризиків або важкостей, але завдяки пропонованим нам психокорекційним програмам - ці питання легко вирішити. В інших дітей, що належать до групи визначення середньої самооцінки, більш збалансоване сприйняття власної особистості та здібностей, вони більш об'єктивні у своїх оцінках, але також відчують достатню впевненість у собі для досягнення успіху, а також вони можуть бути відкриті до змін та вдосконалення, але не втрачають віру у власні здібності. З 20 дітей що проходили опитування лишилося лише 3 дитини з низькою самооцінкою, але стосовно зазначених балів на початку дослідження, все ж таки ці діти змінили відношення до себе на краще. Низька самооцінка вказує на відчуття невпевненості, невіри у власні здібності, відчуття тривоги, страху

неуспіху та переваги інших над собою. Такі діти можуть мати тенденцію уникати викликів або нових ситуацій, оскільки вони можуть відчувати, що не здатні з ними справитися. Але завдяки пропонованим нами психокорекційним програмам та заходам ці діти, разом з їх батьками можуть працювати, за спільних зусиль над собою та своїми відносинами, що з рештою призведе до позитивних змін стосовно формування їх самоконцепцій.

У ході впровадження пропонованих нами психокорекційних програм сім'ям що брали участь у нашому дослідженні, діти також отримали такі «бонуси», як позитивне підтвердження та визнання (підвищення самооцінки через відчуття власної компетентності та цінності в очах батьків); розвиток конкретних навичок або здібностей (комунікативні навички, лідерські якості, успішна адаптація до навчальних вимог, впевненість у собі та відчуття досягнень в дітей); підтримка соціально-емоційного розвитку (підтримка соціальних зв'язків, навчання у вирішенні конфліктів та розвиток емоційної грамотності, формування позитивної самопідтримки); стимулювання самостійності та автономії (можливість приймати власні рішення, використовувати власні ресурси та розвивати власні інтереси).

Зафіксовані нами позитивні зрушення були наслідком ефективності програм та інтервенцій щодо зміцнення зв'язків у контексті батьківсько-дитячих відносин та загальних змін сімейних динамік учасників нашого дослідження. Це також сприяло можливим змінам навколишнього середовища в батьків та дітей, наприклад, покращення соціальних умов, підвищення рівню підтримки батьками стосовно своїх дітей та навпаки, підвищенню рівню емпатії у контексті батьківсько-дитячих відносин, поліпшенню комунікації між батьками та дітьми, а також збалансуванню рівню участі у вихованні (встановленню певних меж та правил). Індивідуальні фактори, такі як особисті зусилля, взаємопідтримка з боку сім'ї, а також підтримка анонімного чату та постійний моніторинг у ході консультацій учасників з нашим практикуючим сімейним психологом також позитивно впливали на зміну самооцінки, самоконцепції та самосприйняття дітей. Отже, можна зробити висновок, що діти отримали користь від програм або

інтервенцій, які сприяли підвищенню їхньої самооцінки. Це може мати позитивний вплив на їхній загальний розвиток та самопочуття.

Кінцеві результати відносно рівню всіх видів взаємодій у контексті батьківсько-дитячих відносин після впровадження психокорекційних програм та заходів стосовно нашого дослідження представлено у таблиці 3.16 у середніх відсоткових значеннях.

Табл 3.16

Середній відсотковий коефіцієнт кінцевих результатів повторних анкетувань

Стосовно оцінок балів з відповідей батьків:	Стосовно оцінок балів з відповідей дітей:
Загальна оцінка: 241,94%	Загальна оцінка: 214,75%
Оцінка стосовно підтримки: 63,89%	Оцінка стосовно підтримки: 52,25%
Оцінка стосовно рівню емпатії: 54,72%	Оцінка стосовно рівню емпатії: 50,75%
Оцінка стосовно участі у вихованні: 63,89%	Оцінка стосовно участі у вихованні: 57,25%
Оцінка стосовно рівню комунікації: 59,50%	Оцінка стосовно рівню комунікації: 54,50%

Після реалізації психокорекційної програми можна спостерігати покращення батьківсько-дитячих відносин. Нижче наведено чинники, які сприяють цьому покращенню та розписано, як саме поліпшилися показники стосовно батьківської підтримки, взаєморозуміння, взаємозв'язку та загального стану почуттів дітей в цих сім'ях.

Розвиток навичок спілкування батьків з дітьми: Після реалізації психокорекційної програми батьки набули навичок ефективного спілкування із своїми дітьми та реалізували це на практиці. Вони стали більш м'якими, навчилися висловлювати свої думки та почуття на практиці не завдаючи дітям психологічного

тиску, а також слухати і розуміти своїх дітей. Це призвело до поліпшення взаємопорозуміння в сім'ї та здатності встановлювати контакт один з одним.

Розвиток емоційного контролю: Психокорекційні заняття допомогли дітям та їх батькам розпізнати та керувати своїми емоціями, екологічно їх проживати, не завдаючи один одному болю. Вони навчилися виробляти стратегії зняття стресу та конфліктних ситуацій. Це призвело до поліпшення їхнього загального емоційного та психологічного стану (як дітей так і батьків) та здатності контролювати свої дії та поведінку.

Розвиток проблемного мислення: Психокорекційні заходи сприяли розвитку у дітей та їх батьків навичок аналізу складних ситуацій та пошуку альтернативних рішень разом у контакті один із одним. Вони навчилися розв'язувати проблеми та приймати важливі рішення у контексті взаємного спілкування у дружній атмосфері, не прибігаючи до конфліктів, психологічного тиску тощо. Це призвело до поліпшення їхнього взаємозв'язку та взаємопорозуміння в контексті сімейних відносин, а також здатності до спільної діяльності.

Розвиток самоконтролю: Психокорекційні програми допомогли дітям та їх батькам навчитися контролювати свої дії та поведінку, щоб не завдати один одному душевного болю та не створювати конфліктних ситуацій один між одним. Вони виконують правила та норми спільної взаємодії в контексті інституту сім'ї, що сприяє поліпшенню їхньої взаємодії один між одним та моральності.

Розвиток навичок спільної діяльності: Психокорекційні програми та заходи навчили дітей та їх батьків працювати взаємодіяти один із одним та досягати спільних цілей. Це покращило їх загальний психологічний стан, емоційний стан (як дітей так і батьків) та сприяло формуванню позитивних моральних цінностей, дружніх відносин один між одним.

Дітям з більш проблемними негативними наслідками було запропоновано пройти психотерапевтичні практики з різних підходів, таких як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) — виявлення та визначення шкідливих переконань дитини із вже сформованою Я-концепцією з метою допомогти їм розпізнати та змінити негативні мислі та патерни поведінки. Та інші психокорекційні заходи,

запропоновані нами у підрозділі 3.1 на прикладі таблиці 3.8 щодо подолання замкнутості в собі, не дозвілу собі переживати певні емоції та депресивних станів дітей у юнацькому віці.

Таким чином, психокорекційна програма сприяє покращенню батьківсько-дитячих відносин у рамках інституту сім'ї. Показники взаємовідносин, взаємопорозуміння, батьківської підтримки, загального психологічного та емоціонального стану дітей та рівню пережитого стресу дітьми та батьками поліпшуються завдяки розвитку навичок спілкування, емоційного контролю, проблемного мислення, самоконтролю та навичок спільної діяльності.

Отже в результаті проведеної контрольної діагностики нами було виявлено позитивні зміни рівня батьківсько-дитячих відносин, що свідчить про ефективність реалізованих заходів.

Ще одним етапом діагностики стало визначення змін у відносинах між холодними батьками та їх замкнутими в собі дітьми.

Ми провели опитування деяких дітей із особливо низькими показниками та їх відчужених батьків після впровадження психокорекційних програм, за допомогою яких нам вдалося уникнути не лише негативного впливу батьківсько-дитячих відносин, а й також покращити ці відносини. Розглянемо відповіді дітей та батьків в ході анкетування. Контрольні питання у ході анкетувань стосовно змін показників у контексті батьківсько-дитячих сімей з найгіршими початковими результатами опитувань представлено у додатках на прикладі таблиці [Додаток Г].

Завдяки цьому ми можемо побачити що результати цього дослідження свідчать про позитивні зміни в контексті сімейних відносин.

В процесі реалізації психокорекційної програми діти так само як і їх батьки набули навичок ефективного спілкування, пройшли етапи прощення один одного та самих себе і далі проходять психокорекційні програми, що зміцнюють їх взаємозв'язки у контексті батьківсько-дитячих відносин. Вони стали більш впевненими у собі, навчилися висловлювати свої думки та почуття, а також слухати і розуміти один одного, ділитися особистим та проявляти любов та ніжність один до одного, перестали конфліктувати та почали обговорювати свої недовольства

максимально екологічними способами не здійснюючи тиску на емоційний стан та психіку один одного. Таке поліпшення згодом призводить до позитивних змін щодо становлення Я-концепції дітей, а також емоційного та психологічного стану цих дітей та їх батьків. Психокорекційні впровадження також допомагають дітям та їх батькам навчитися контролювати свої дії та поведінку. Вони виконують правила та норми взаємодії один між одним, що сприяє поліпшенню їхньої загальної домашньої обстановки.

Під час психокорекційних заходів спостерігається активний розвиток навичок спільної діяльності. Участь дітей та їх батьків у спільних заняттях сприяє навчанню співпраці та взаємодії, а також досягненню спільних цілей як у повсякденному житті, так і в загальному життєдіяльності. Цей процес покращує рівень взаєморозуміння та взаємозв'язку між учасниками, сприяючи формуванню позитивних моральних цінностей в дітей. Активне включення в спільну діяльність з батьками створює сприятливий клімат для взаємопідтримки та взаєморозуміння, що сприяє створенню здорового та гармонійного середовища для розвитку дітей.

Після впровадження програми психокорекції, діти та їх батьки проявили значне поліпшення у навичках комунікативної діяльності в рамках сімейного середовища. Вони стали більш впевненими у собі та здатними ефективно спілкуватися зі своїми батьками, уникати конфліктних ситуацій, а також контролювати свої емоції та дії. Покращення спільного взаємодії з батьками та в соціумі дозволило їм досягати особистих та спільно поставлених з батьками цілей. Ці позитивні зміни свідчать про успішність програми психокорекції у покращенні комунікаційних навичок та взаєморозуміння в межах сімейного оточення.

Для підтвердження раніше висунутої нами гіпотези про те, що вплив батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції юнаків, є передиктом успішної в подальшому життєвої реалізації та сприяє певних позитивних та значущих досягнень у подальшому житті дітей, ми провели діагностику та на прикладі таблиці представимо статистично значущі відмінності показників впливу батьків на психічне становлення та формування самосвідомості їх дітей у відсотковому значенні.

Табл 3.17

Показники середнього коефіцієнту післякорекційних змін

Фактор	Середній показник	
	До корекції	Після корекції
Позитивний вплив на становлення Я-концепції дітей	42,25%	64,00%

В результаті математичної обробки результатів тестування до та після реалізації пропонованих нами психокорекційних методик щодо впливу батьківсько-дитячих відносин на становлення Я-концепції спостерігаються статистично значущі зміни показника позитивного впливу. Необхідно відзначити, що статистика за всіма досліджуваними факторами представлені у таблицях 3.9 та 3.16 також має позитивні зміни відносно кожного показнику як у відповідях батьків, так і у відповідях їх дітей. Це свідчить про те, що участь у програмі корекції позитивно вплинула на відносини в контексті інституту сім'ї та вплинула на подальший вплив на формування Я-концепції зростаючих дітей та підлітків, юнаків. Таким чином, гіпотеза про ефективність психокорекційних заходів - доведена.

ВИСНОВКИ

Виховання дитини в контексті інституту сім'ї та сімейних відносин між дітьми та їх батьками — це головний та першорядний феномен що становить формування самосвідомості, самооцінки та загальної Я-концепції дитини. Не отримуючи уваги до своїх психологічних і емоціональних потреб діти знаходять інші шляхи для себе. Хтось із них починає агресувати, хтось замикається в собі, вже у ранньому дитинстві, інші починають зневажати себе як це роблять їх батьки по відношенню до них. Все це відбувається підсвідомо, але у всіх цих дітей є одна важлива спільна риса — всі вони відчують себе покинутими, не потрібними, самотніми та «якимись не такими». Діти стають травмованими психологічно, не завжди навіть переживаючи у сім'ї фізичне насилля. Психологічне насилля у сім'ї загалом є найпоширенішою формою насилля у всіх країнах.

Становлення Я-концепції у зростаючих дітей містить різні фактори, які взаємодіють і впливають на формування їхнього внутрішнього образу та розумінню про себе та свою особистість, ключовими є сімейні відносини, взаємодія з батьками та іншими членами сім'ї. Підтримка, виховання, взаєморозуміння, рівень спілкування та загалом стосунки в сім'ї можуть впливати на те, як дитина оцінює себе. Здатність приймати себе, свої недоліки та переваги, розвиток самоприйняття, взаємодія та відносини з ровесниками, прийняття в групі, дружба та соціальна взаємодія, отримання емоційної підтримки та позитивних досвідів взаємин — можна сказати що на всі життєві фактори, первинно впливають саме сімейні відносини між батьками та дитиною. Бо життя дитини завжди починається з мами і тата.

Сімейна психологія, вікова, соціальні напрямки також розглядають феномен батьківсько-дитячих відносин та їх впливу на формування особистості дитини як первинний процес загального розвитку людини.

Діти мають особливе значення для структури соціуму, бо з початку нового життя виникають нові можливості щодо змін стосовно всього світу (якщо,

наприклад, дитина виростає вченим, представником влади, дослідником тощо). Формування психіки в дитини в загальному починаються з інтеріоризації, тобто з процесу засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, тощо — того, що перш за все дитині надають батьки.

Дитина яка зростає у перевазі негативних почуттів та переживає жахливі ситуації у відносинах з рідними підсвідомо формує в себе певні патерни поведінки, які згодом можуть сильно впливати на життєву реалізацію дитини у вже зрілому віці, створювати депресивні або психічні розлади в юнацькому віці. Це стає парадоксом у житті людини, бо вона може не розуміти від чого відбувається так, що в житті в неї щось не виходить (це може стосуватися як освітньо-навчальних діяльностей, так і романтичних відносин, кар'єрного росту та інших аспектів стосовно прагнень та досягнень людини в житті).

Величезна кількість дітей кожного дня страждає від того що батьки не розуміючи того, що дітям потрібна не лише «криша над головою», їжа, навчання, одяг та інші матеріальні блага, потребують також спілкування, заінтересованості у тому, що відбувається у їх житті, у школі, на дитячому майданчику та навіть в комп'ютерній грі, та не лише цього, а ще й вирішення складних для цих дітей питань які зневажають дорослі і дійсно серйозного відношення до цих питань та своєї особистості.

Батьки таких дітей можуть втратити зв'язок з ними і коли в дитини може виникати дійсно складна ситуація, яка могла травмувати дитину і здійснити дуже шкідливий та сильний вплив на її психічне та фізичне здоров'я, наприклад булінг зі сторони інших дітей, побої, зневага вчителів або вихователів дитячих садків а також фізичне, емоційне або сексуальне насилля за межею поза домашнього простору, виникнення залежності тощо, тобто ситуації які потребують негайного втручання дорослих, а за необхідністю і правоохоронних органів влади (поліції, судів та судових впроваджень), батьки не дізнаються про це, а за умов складних відношень в сім'ї можуть ще більше травмувати своїх дітей. В перевазі таких ситуацій підростаючи ці діти не тільки позбавлені змоги відчути себе щасливими та насолоджуватися життям, але мають також проблеми із самооцінкою,

самоцінністю, проблеми у стосунках з представниками протилежної статі (деякі діти в наслідок психологічного травмування навіть обирають для стосунків осіб представників своєї статі).

Я-концепція зростаючих травмованих дітей зазвичай потребує психокорекційних засад, з приводу впливу деструктивних взаємин у родині, завдяки чому формується специфічний патерн взаємодії, який може вплинути на соціальний розвиток дитини. Наслідком цього може бути повна десоціалізація дитини, що проявляється в недостатній здатності адаптуватися до соціальних норм, навичок спілкування та інтеракції з оточуючим середовищем (як у ранньому дитинстві, підлітковому віці, а в подальшому, і у юнацькому), а також стає причиною сильної зневаги своєї особистості, самоцінності і стає приводом до того, що в подальшому людина не може реалізуватися в своєму житті, створити щасливу сім'ю (або взагалі створити відносини та сім'ю). Існують також і дуже лякаючі наслідки деструктивно створеної Я-концепції дитини — нерідко показники статистики самогубств у підлітковому віці зростають саме завдяки тому, що маючи проблеми у відносинах з батьками, діти або загалом замикаються в собі і не знаходять виходу своїм негативним відчуттям, зневажаючи себе за свої почуття і вважаючи що це нікому не потрібно, або знаходять собі компанії з інших підлітків, (або дорослих людей) які можуть випивати, вести розгульний спосіб життя, мати постійний незахищений статевий акт, вживати наркотики та інше.

Результати діагностики та емпіричного дослідження показали наступне: діти переважно зростають у неповних сім'ях з холодними та відчуженими батьками, які займаються частіше за все тільки своєю роботою та не мають часу та бажання спілкуватися з дітьми, що в свою чергу має великий негативний психологічний та емоційний вплив на формування особистостей цих дітей. Деякі діти віком від 10 до 13 ще мали надію на зміни у відносинах з батьками, інші які були старше вже були відчуженні, холодні та замкнуті, а також проявляли де інколи агресивну поведінку щодо батьків та їх спроб виховання, переживали депресію. Вони також мали ризики щодо утворень хронічних захворювань внаслідок психоматичного впливу негативних психічних станів. Завдяки цьому може відбуватися активна мобілізація

нейроендокринних механізмів, що призводить до розладів в роботі внутрішніх органів та систем. Це може виявлятися в різноманітних фізіологічних реакціях, таких як зміни у роботі серцево-судинної, дихальної та імунної систем, що в свою чергу може вплинути на загальний стан здоров'я та самопочуття.

Результати опитувань, анкет та інтерв'ю показали наступне: батьки вважають нормальним свою поведінку у випадку коли вони не займаються своїми дітьми стосовно їх емоційного та психологічного розвитку, ведуть себе холодно по відношенню до почуттів, цінностей та інтересів дітей. Більшість батьків також переоцінюють свій позитивний вплив на розвиток дитини, ігноруючи або не помічаючи реальну ситуацію, що виникає. Це може призвести до знецінення потреб та індивідуальних особливостей дитини, а також недооцінки впливу зовнішніх факторів на її розвиток та самопізнання.

Програма запобігання негативного впливу на становлення самосвідомості, самооцінки та загалом Я-концепції дитини запропонувала деякі конкретні практики та методики психокорекційної роботи. Такі методики як: стосовно сімейної терапії: «генограма» та «рольові ігри»; методики з травматично-орієнтованої терапії: «праця з безпеки» та «ЕМДР (Eye Movement Desensitization and Reprocessing)»; інтерперсонального напрямку: «визначення ролей» та «соціальні навички»; психодинамічної психотерапії: «аналіз снів» та «асоціативна техніка»; терапії прив'язаності: «дискусії про взаємовідносини» та «вправи з прив'язаністю»; групової терапії: «групові вправи» та «ділова гра», а також інші психокорекційні заходи які були нами запропоновані сім'ям, що брали участь у нашому дослідженні, які мали низькі показники взаєморозуміння (рівню емпатії зі сторони батьків стосовно своїх дітей), підтримки, ступіню участі у вихованні дітей батьками та рівню комунікації у контексті батьківсько-дитячих відносин задля загальної зміни рівню взаємовідносин в родині та зменшенню рівню негативного впливу на формування Я-концепції зростаючих дітей, підлітків та юнаків.

У ході впровадження у сім'ях з низькими показниками в ході анкетування на рівень підтримки та взаємопорозуміння (рівню емпатії), ступіню участі у вихованні дітей та рівню комунікації у сім'ях між дітьми та батьками, ми отримали такі дані

щодо результатів впроваджених психокорекційних заходів: середній показник загального рівню позитивного впливу на становлення особистості дитини до початку корекції становив: 42,25%, після прийнятих впроваджень психокорекційних заходів для сімей становив : 64,00%.

Результати нашого дослідження показали, що сім'ї з хорошими стосунками у контексті батьківсько-дитячих відносин в основному використовували авторитетний стиль виховання, тоді як сім'ї з низькими показниками використовували авторитарний або безучасливий стиль. В інших сім'ях, де були нейтральні стосунки, в основному застосовувався пермісивний стиль виховання. Це свідчить про те, що різні моделі поведінок батьків та методи виховання мають відмінні впливи на розвиток та загальний психологічний та емоційний стан дитини.

Показники піднялись у ході дослідження та підрахунків впроваджених анкетувань та інтерв'ю щодо змін стосунків у контексті батьківсько-дитячих відносин. Що найважливіше у цьому — це те, що показники збільшилися саме за впровадження психокорекційних заходів у ті сім'ї які мали дуже низькі показники на початку. Це значить що заходи які були впроваджені дієві і мають свої результати. Слід зазначити що це не відбувалося швидко, а психокорекційну програму ці сім'ї проходять і далі на сьогоднішній день, але результативність цих заходів є фактичною.

Реалізація програми психокорекції батьківсько-дитячих відносин та їх впливу на розвиток та формування Я-концепції дитини становить такі зміни: покращення взаєморозуміння між батьками та дітьми, подолання бар'єрів у спілкуванні (тепер батьки та діти більше можуть довіряти один одному), подолання емоційних станів, успішна робота із виниклими депресивними станами деяких дітей та батьків стосовно їх деструктивних сімейних динамік, життєвих криз та ситуацій. Все це сприяло збільшенню та покращенню самооцінки як дітей так і батьків. Покращення загального психічного та емоційного стану, а також загальної обстановки у сім'ї. Зменшення агресивності по відношенню батьків до дітей та дітей до батьків. Розвинуті навички комунікації та порозуміння один з одним у

взаємодіях як у побуті так і у загальних життєвих діяльностях. Покращена програма спільного дозвілля, спільних інтересів та діяльностей між батьками та дітьми.

Всі зазначені позитивні трансформації в сімейних відносинах сприяють подальшому позитивному впливу на формування самооцінки, самосвідомості та загальної Я-концепції у дітей, підлітків та юнаків. Ці позитивні аспекти сприяють їхній більш успішній адаптації до внутрішніх та зовнішніх життєвих викликів, включаючи взаємовідносини у романтичних та дружніх стосунках, кар'єрному розвитку, навчально-орієнтованих досягненнях та особистих прагненнях в подальшому стосовно інших аспектів життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арабчук Я. І. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: джерела і чинники формування особистості : зб. наук. пр. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. С. 43-46.
2. Ведишева А. Теорія прив'язаності Джона Боулбі. *стаття від TAS Life*. 2021 URL : <https://taslife.com.ua/blog/attachment-theory> (дата звернення 11. 11.2023).
3. Вербець В. В., О. А. Субот, Т. А. Христюк Соціологія : курс лекцій : навч. посіб. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с.
4. Величко М. М. Дитяча психосоматика : Як допомогти вашій дитині? Інструкції для щасливих батьків., Вид-во Кислород 2021. 480с.
5. Дубравська Д. М. Основи психології: навч. посіб. Львів: Світ, 2021. 280 с.
6. Добряков І. В. Перинатальна психологія 2-ге видавництво : книга з психології : СПб.: Питер, 2015. 352с.
7. Дем'яненко А. Роль батька психічному розвитку дитини : практичний посібник. Вид-во Центр навчальної літератури 2020. 112 с.
8. Життєві домагання особистості : навч. посіб. Титаренко Т. М та ін. Київ: Педагогічна думка, 2007. 399 с.
9. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. Київ: Главник, 2006. 127 с.
10. Кон І. С Психологія ранньої юності : психосексуальний розвиток та взаємовідносини : навч. посіб. для вчителів. Москва: Просвітництво, 2009. 212-236 с.
11. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: Монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.
12. Марш, Г. В. Причинно-наслідкове впорядкування академічної самоконцепції та академічних досягнень : *багатохвильовий поздовжній панельний аналіз* : журнал педагогічної психології, 646-656 с.

13. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.
14. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник, Київ : Центр. навч. л-ри, 2015. 624 с.
15. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб., Матеріали сайту Психологічного центру «Адалін» [Електронний ресурс]. – URL : http://adalin.mospsy.ru/r_03_00/r_03_03b.shtml (дата звернення 05. 12. 2023).
16. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методологічні засади розвитку: нац. акад. пед. наук України. Чернівці : Технодрук, 2019. 486 с.
17. Поліщук В. М., Ульїна Н. М., Поліщук С. А. Психологія сім'ї : навч. посіб.; Суми : Університетська книга, 2009. 282 с.
18. Райгородський Д. Я. Практична психодіагностика : методики та тести: навч. посіб. Самара: БАХРАХ-М, 2006. 672 с.
19. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб.. Розділ 2 Психологія сімейного виховання с. 85-93. Розділ 3 Сімейні сварки та конфлікти с. 94-104. Родинні кризи с. 104-112.
20. Старшенбаум Г. Енциклопедія початківця сімейного психолога : приклади із практики, тести, вправи : навч. посіб. Київ : Психологія Вищий Курс, 2018. 528 с.
21. Спіріна Т., Лях Т., Клішевич Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Київський столичний університет імені Бориса Грінченка*. 2022. URL : https://www.researchgate.net/publication/362413469_Socialna_profilaktika_simejnogo_neblagopolucca_v_teritorialnij_gromadi (дата звернення 02. 12. 2023).
22. Столін В. В. Психологічні проблеми сімейної терапії : питання психології. Москва: МГУ, 1982. с. 75-83.
23. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2017. 368 с.
24. Столяренко О.Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ: центр учбової літератури, 2012. 280с.

25. Теорія мотивації соціального вивчення. *Вікіпедія: вільна енциклопедія* : веб-сайт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_мотивації_соціального_вивчення (дата звернення 11.11.2023).

26. Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології : навч. –метод. посіб. Кривий Ріг : Тов ВВП «Інтерсервіс», 2013. 283 с.

27. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

28. Федоренко Р. П. Психологія молодшої сім'ї та сімейна криза : монографія, Луцьк : Вежа, Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.

29. Федоренко Р. П., Шкарлатюк К. І. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2012. 200 с.

30. Федоренко Р. П., Холмогорова А. Б. Сімейні фактори депресії та Питання психології. Луцьк: Вежа-друк, 2015. 364 с.

31. Федоренко Р.П., Шнейдер Л. Б., Сімейна психологія: навч. посібник для вузів 3-тє вид. Москва: Вид-во «Академічний проект», 2008, 273 с.

32. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія: навч. посіб. Київ: Наукова думка, 2020. 190 с.

33. Allen, J. P., Hauser S. T. Development and Psychopathology: *autonomy and relatedness in family interactions as predictors of expressions of negative adolescent affect* . Journal of Research on Adolescence. Cambridge University Press, 2009. 1-19 pp.

34. Bowen Murray Murray Bowen's theory of family systems : Famili therapy in clinical practice, URL : <https://studfile.net/preview/9990679/> (date of application 09. 11. 2023).

35. [Berne Eric Transactional Analysis in Psychotherapy: A Systematic Individual and Social Psychiatry. 2015. 270 p.](#)

36. Brown Joseph H., Dana N. Qiristensen Family Therapy Theory and Practice. New Delhi: Indo American Books, 2007. 350 p.

37. Bowlby J., Lyubarska O.M. Year of Attachment 2003. 2nd edition, revised and supplemented Kyiv: Lenvit, 2012. 238 p.
38. Bandura A. Social Learning Theory : Best Seller Rank : New Jersey : Prentice Hall, 1977. 247 p.
39. Baumrind D. Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior, : science article. *Child Development*. 1966. 21 p. URL : https://arowe.pbworks.com/f/baumrind_1966_parenting.pdf (date of application 07. 11. 2023).
40. Bowlby J. Favor Psychology of interpersonal relationships : Brest State University named after A.S. Pushkin URL : <https://studfile.net/preview/6208302/page:28/> (date of application 09.11.2023).
41. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development : London : Library of Congress Cataloging-in-Publication, 136 p. URL : [https://www.increaseproject.eu/images/DOWNLOADS/IO2/HU/CURR_M4-A13_Bowlby_\(EN-only\)_20170920_HU_final.pdf](https://www.increaseproject.eu/images/DOWNLOADS/IO2/HU/CURR_M4-A13_Bowlby_(EN-only)_20170920_HU_final.pdf) (date of application 09. 11. 2023).
42. Bowen M., Jason A., Family Therapy in Clinical Practice : USA, Maryland: Rowman and Littlefield Publishers, 1993. 584 p.
43. Bowlby J., M. Fry Child care and the growth of love : London : Penguin Books LTD, 1965. 256 p.
44. Bouen M., M. E.Kerr Family Evaluation: Family theory and its application : Murray Bowen's theory of family systems : basic concepts, methods and clinical practice : Видавництво New York : WW Norton & Company, 1998. 155-163 pp.
45. Beck J. S., Beck Aaron T. Cognitive Behavioral Therapy: Basics and Practice. New York : The Guilford Press, 2020. 414 p.
46. Brennan D. How Does Single Parenting Affect a Child? healthy kmadel health center URL : https://www.medicinenet.com/how_does_single_parenting_affect_a_child/article.htm (date of application 12. 08. 2023).
47. Bandura A. Social Cognitive Theory: *An Agentic Perspective on Human Nature* : Journal of the Hellenic Psychological Society, LTD, 2023, 240 p.

48. Bryson T. P and Daniel J Siegel No-Drama Discipline: The Whole-Brain Way to Calm the Chaos and Nurture Your Child's Developing Mind Paperback : New York : Random House Publishing Group, 2014. 288 p.
49. C. Dale How to win friends and influence people (Books by Dale Carnegie). New York City : Simon & Schuster. Pocket Books, 1998. 320 p.
50. Chodorow N. Development of motherhood. Psychoanalysis and sociology of gender. Berkeley: University of California Press, 1978. 496 p.
51. Eidemiller E., Yustickis V. Psychology and psychotherapy of the family. Kyiv: Peter, 2018. 672 p.
52. Erikson E. H. Childhood and Society New York : WW Norton & Company, 1993. 445 p.
53. Faber A. How to Talk So Kids Will Listen and Listen So Kids Will Talk, London : Exmo, 2022. 368 p.
54. Gottman J. M, Joan DeClaire Emotional intelligence of the child : a practical guide for parents: series «Self-development». New York : Simon & Schuster Paperbacks, 1997. 240 p.
55. Gr. Anderson, Peter B. Fatherhood: Evolution and Human Pater Behavior. Cambridge, Massachusetts, USA: Harvard University Press, 2012. 320 p.
56. Geiger P. Understanding Children's Psychological Behavior : How Positive Psychology Works for Children. Independently published. 2019. 151 p.
57. Henderson C. A., Meyman Shari, Lafrance Adele Emotion-Focused Family Therapy, Kyiv: Dialektika, 2023. 254 p.
58. Leahy R.L. Cognitive Therapy Techniques : A Practitioner's Guide. New York : The Guilford Press, 2017. 517 p.
59. Lamb M. E. The role of the father in child development. Hoboken : John Wiley & Sons Inc, 2003. 475 p.
60. Levine M.. The Price of Privilege: How Parental Pressure and Material Advantage Are Creating a Generation of Disengaged and Unhappy Children. New York: Harper Perennial, 2008. 246 p.

61. Minuchin S., Fishman H. C. *Family Therapy Techniques*. Cambridge, Massachusetts, USA: Harvard University Press, 1981. 303 p.
62. Minuchin S., Fishman C. H. *Técnicas de terapia familiar (Terapia Familiar/Family Therapy)*. Barcelona: Ediciones Paidós, 1984. 288 p.
63. Minuchin S. *Familias y terapia familiar*. Barcelona: GEDISA, 2015. 344 p.
64. Mlodinov L. *Subliminal: How Your Unconscious Mind Rules Your Behavior*. New York: Pantheon Books, 2012. 260 p.
65. Mlodinov L. *Emotionally: how our thoughts seem to be shaped*. New York: Pantheon Books 2022. 272 p.
66. Minuchin S., B. L. Rosman, Lester Baker, *Psychosomatic Families: Anorexia Nervosa in Context*. Cambridge : Harvard University Press, 1978. 351 p.
67. Mphaphuli L. K. *The Impact of Dysfunctional Families on the Mental Health of Children : from the edited volume Parenting in Modern Societies*. 2023. URL : <https://www.intechopen.com/chapters/86469> (application date 02. 12. 2023).
68. Meeker M. *Strong Fathers. Strong Daughters 10 Secrets Every Father Should Know* : national bestseller. New York: Penguin Random House 2007. 288 p.
69. Mao M., Lijun Z. *Impact of parental absence on children's development: data from abandoned children in China* : Zhejiang University: *International Journal of Environmental and Public Health Research*. 2020. URL : https://www.researchgate.net/publication/344355014_The_Effects_of_Parental_Absence_on_Children_Development_Evidence_from_Left-Behind_Children_in_China (application date 12. 08. 2023).
70. Mates-Youngman K. *The Family Therapy Workbook: 96 Guided Interventions To Help Families Connect, Cope, and Heal*. Eau Claire, WI : PESI Publishing; Workbook edition, 2021. 214 p.
71. Meeker M. *Raising a Strong Daughter in a Toxic Culture: 11 Steps to Keep Her Happy, Healthy, and Safe*. Columbia : Regnery Publishing, 2021. 256 p.
72. Nichols M., Sean D. *Family therapy: concepts and methods*. London: Pearson, 2016. 384 p.

73. Napier A. Y., Whitaker C. *The Family Crucible: The Intense Experience of Family Therapy*. New York : HarperCollins Publishers, 1988. 320 p.
74. Piaget J. W. F. *The Child's Conception of the World: A 20th-Century Classic of Child Psychology* : Langhemy, Maryland, USA : Rowman & Littlefield Publishers, 2009, 432 p.
75. Parsons T. *The Structure of Social Affairs*. New York : Free Press, 1949. 817 p.
76. Piaget J. *La Langage et la Pensée chez l'Enfant*. Neuchâtel : Delachaux & Niestlé, 1997. 213 p.
77. Piaget J. *Genetic Epistemology*. New York : WW Norton & Co Inc, 1971. 84 p.
78. Rokhmalimna A., Puiry S., Oli Y. The role of parental upbringing in the formation of a child's self-concept. *World psychology*. URL : https://www.researchgate.net/publication/363057888_The_Role_of_Parental_Parenting_in_the_Formation_of_the_Child's_Self-Concept#:~:text=Parents%20have%20an%20important%20role,have%20a%20negative%20self%2Dconcept. (application date 08.12.2023).
79. Reiter M. D. *Family Therapy: The Basics*. Oxford: Taylor & Francis, 2023. 198 p.
80. Reischer E. *What Great Parents Do : 75 simple strategies*. London : Ebury Press, 2018. 208 p.
81. Siegel D. *Parenting from the Inside Out : How a deeper self-understanding can help you raise children who thrive*. New York : TarcherPerigee, 2014, 336 p.
82. *Schema therapy for children and adolescents: a practical guide* / Graaf P. and others, Kyiv: Dialektika, 2021, 544 p.
83. Stephen J., David T. *Wild Things : The Art of Nurturing Boys : A Practical and Encouraging Guide to Christian Parenting*. New York : Tyndale House Publishers 2009. 368 p.
84. Shapiro J. P. *Child and Adolescent Therapy: Science and Art*. New York: Wiley, 2015. 656 p.

85. Shapiro F., Solomon R. M. Desensitization and reprocessing of ocular rocs. EMDR Institute. Corsini Encyclopedia of Psychology. 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/228052027_Eye_Movement_Desensitization_and_Reprocessing (date of application 02. 05. 2024).

86. S. M. Hanna The Practice of Family Therapy: Key Elements Across Models (SAB 230 Family Therapy). Stamford, CT : Cengage Learning, 2006. 368 p.

87. Siegel D. J., T. P. Bryson The Whole Brain Child: 12 Revolutionary Strategies for Nurturing the Developing Mind : New York Times Bestseller : New York : Random House Publishing Group 2012. 192 p.

88. Sigmund F., Breuer Joseph Dosledzhennia Hysteria Kindle Edition. New York: Basic Books, 2009. 376 p.

89. Sigmund F. Interpretation of Dreams: The Complete and Definitive Text. New York: Basic Books, 2010. 682 p.

90. Sigmund F. The Psychopathology of Everyday Life. Kansas : Digireads.com, 2009. 154 p.

91. Sigmund F. Three Essays on the Theory of Sexuality: The 1905 Edition. New York: Verso Books, 2017. 208 p.

92. Sigmund F. Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Berlin: FISCHER Taschenbuch, 1991. 160 p.

93. Terman F. E., Oden M. H. Genetic studies of genius. Selected steps: Vol. 4. The gifted child grows up: Twenty-five years' follow-up of a superior group. California: Stanford University Press, 1947. 488 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Характеристика домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків					
	Всі домогосподарства	у тому числі, які проживають (%)			
		у міській місцевості			у сільській місцевості
		у великих містах	у малих містах	всього	
Домогосподарства, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків (тис.):	883,4	329,0	276,6	605,6	277,8
<i>у % до кількості домогосподарств з дітьми</i>	<i>16,1</i>	<i>14,1</i>	<i>17,2</i>	<i>15,3</i>	<i>17,9</i>
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за типом відсутності батьків (%):					
не мають матері	5,4	5,8	2,8	4,4	7,6
не мають батька	92,7	92,6	94,6	93,5	90,8
не мають обох батьків (проживають з родичами або з іншими особами)	1,9	1,6	2,6	2,1	1,6
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за віком дітей в їх складі (%):					
до 7 років	32,9	31,7	33,1	32,4	34,2
7 - 13 років	49,8	49,7	56,0	52,6	43,7
14 - 17 років	23,6	24,8	19,4	22,3	26,3
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за кількістю дітей в їх складі (%):					
одна дитина	87,9	86,9	85,8	86,4	91,1
дві дитини	10,5	10,5	13,4	11,8	7,6
три дитини і більше	1,6	2,6	0,8	1,8	1,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за кількістю дорослих осіб в їх складі (%):					
одна особа	32,9	41,1	35,2	38,4	21,1
дві особи	36,3	43,6	37,4	40,8	26,6
три особи і більше	30,8	15,3	27,4	20,8	52,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Примітка. Інформацію наведено за результатами основного (базового) інтерв'ю, проведеного у листопаді 2021 року для вибіркового обстеження умов життя домогосподарств 2022 року, без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.					

Проведене 1 інтерв'ю з батьками

Батьківська роль у вихованні та відносинах з дітьми		
Запитання 1 інтерв'ю:	Відповідь батьків	
	Дані учасника інтерв'ю	Відповідь учасника на запитання
Як ви визначаєте свою роль у вихованні дітей?	<p>Олена (37 років) : «Я як мати повинна навчити своїх дітей самостійності, бо одного разу мене не стане і вони якось повинні будуть жити»</p> <p>Віталій (34 роки): «Я повинен забезпечити сімейний побут, все інше – роль матері»</p> <p>Евгеній (29 років): « Я вважаю що потрібно знайти зв'язок із дитиною, але мені це дається не легко, бо я вітчим, а не батько»</p> <p>Вікторія (27 років): « Я дуже рано народила тому точно знаю що моїй дитині потрібна увага та любов, а я маю бути поруч із нею та надати їй те що їй потрібно»</p> <p>Божена (35 років): «Наразі в мене одна роль – зрозуміти мою дитину»</p> <p>Анна (30 років): «Я одинока жінка тому моя роль забезпечити дитині навчання та побут»</p> <p>Віталіна (27 років): «Моя роль бути такою мамою, щоб дитина бачила, що мені можна довіритися»</p> <p>Галина (44 роки): «Роль не виховувати та нав'язувати власні цінності, а перше бути другом для дитини»</p>	

	<p>Евгеній (45 років): «Маю надати не лише фінансове забезпечення, а безпеку, розуміння радості цього життя, щоб дитина знала що батько – це її друг та захисник, а не просто гаманець»</p> <p>Тетяна (31 рік): «Моя роль це дати дитині розуміння свого особистого щастя та своєї індивідуальності»</p>
<p>Які цінності ви намагаєтеся передати своїм дітям?</p>	<p>Олена (37 років) : «Самостійність, самовпевненість та розуміння чого дитина хоче від життя – це головне»</p> <p>Віталій (34 роки): « - »</p> <p>Евгеній (29 років): « - »</p> <p>Вікторія (27 років): «Найголовніша цінність це бути впевненим у собі та дійсно щасливим»</p> <p>Божена (35 років): « Сміливість, акуратність та реалізація в житті»</p> <p>Анна (30 років): « - »</p> <p>Віталіна (27 років): « Можливо, бути чесною, дружньою та відвертою»</p> <p>Галина (44 роки): «Іти за покликом свого серця та не ображати тих хто свого серця не чує»</p> <p>Евгеній (45 років): «Самоцінність, сміливість та дисципліна – ось головне, на мою думку»</p> <p>Тетяна (31 рік): «Чути себе перш за все, чого ти хочеш сам та мати розуміння навіщо і чому ти цього хочеш»</p>
<p>Як ви вирішуєте конфлікти та непорозуміння у вихованні?</p>	<p>Олена (37 років) : «Відвертою розмовою про наші почуття щодо виниклої ситуації»</p> <p>Віталій (34 роки): « Я не розмовляю з дитиною, це є покаранням за непослушання»</p>

	<p>Евгеній (29 років): «Я завжди намагаюся поговорити із дитиною, спокійно та дуже акуратно, щоб не нашкодити ще більше»</p> <p>Вікторія (27 років): « Ми дуже рідко сваримося, бо завжди все обговорюємо як воно є»</p> <p>Божена (35 років): « - »</p> <p>Анна (30 років): « - »</p> <p>Віталіна (27 років): « Розмова – це головні ліки від смутку та травм, намагаюся вислухати дитину не перебиваючи, а потім вона слухає мене»</p> <p>Галина (44 роки): «Ми просто ідемо гуляти, якщо є така можливість, жартуємо та спілкуємося, для нас не проблема зрозуміти один одного»</p> <p>Евгеній (45 років): « Серйозна розмова»</p> <p>Тетяна (31 рік): « Розмова звісно, ми ніколи не замовчуємо»</p>
<p>Як ви підтримуєте і підбадьорюєте своїх дітей?</p>	<p>Олена (37 років) : «Кажу їм що вони з усім впораються»</p> <p>Віталій (34 роки): « Кажу що все буде добре»</p> <p>Евгеній (29 років): «Я готовий завжди допомогти дитині чим зможу, але це буває важко, бо вона мені не довіряє»</p> <p>Вікторія (27 років): «Ми говоримо про почуття і я завжди кажу що це нормально, що дитина справиться і я поряд»</p> <p>Божена (35 років): « Все буде добре, не засмучуйся»</p> <p>Анна (30 років): « Можу порадити дитині заспокоїтися та відволіктися»</p>

	<p>Віталіна (27 років): «Я слухаю та завжди кажу що я поряд і я допоможу, якщо дитина попросить мене про допомогу»</p> <p>Галина (44 роки): «Проговорюємо все і шукаємо разом вихід із складних ситуацій»</p> <p>Евгеній (45 років): «Я завжди кажу що все неможливе – можливо. Тому для моєї дитини немає нічого що може бути нездоланим, а я завжди поруч і контролюю, якщо потрібно, втручаюсь та допомагаю»</p> <p>Тетяна (31 рік): « Звісно потрібно приділяти цьому увагу та допомогти при можливості та потребі»</p>
<p>Як ви реагуєте на їхні успіхи та труднощі?</p>	<p>Олена (37 років) : «Нейтрально загалом»</p> <p>Віталій (34 роки): « - »</p> <p>Евгеній (29 років): « Завжди намагаюся похвалити навіть якщо дитина помимилася в чомусь»</p> <p>Вікторія (27 років): «Радію або засмучуюсь, але підтримую та ніколи не сварю»</p> <p>Божена (35 років): « - »</p> <p>Анна (30 років): « Або кажу «молодець» або сварю, можу навіть накричати»</p> <p>Віталіна (27 років): «Ми переживемо це разом – завжди кажу так і роблю так же як кажу»</p> <p>Галина (44 роки): «Що б не сталося мої діти завжди знають що ми впораємося, бо я завжди надам їм підтримку та співчуття»</p> <p>Евгеній (45 років): «За успіхи можу надати нагороду, а труднощі – підтримку та розуміння що все можливо подолати»</p>

	Тетяна (31 рік): « Обійняти – це головне як і в моменти труднощів так і в моменти успіху»
Як ви проводите час із своїми дітьми в спільних заняттях?	<p>Олена (37 років) : «Вони самі займаються чим хочуть і тим що їм подобається, ми окремо проводимо час, але завжди ділимося нашими життєвими моментами, якими б вони не були»</p> <p>Віталій (34 роки): «Я дуже багато працюю в мене на це немає часу»</p> <p>Евгеній (29 років): «Дитина не дається мені, психує коли я намагаюся знайти спільне заняття, нажаль, я можу лише спостерігати, але сподіваюсь що це зміниться»</p> <p>Вікторія (27 років): «Ми дивимось фільми, мультики, можемо разом ходити у кіно, гуляти, взагалі ми дуже активні в цьому плані»</p> <p>Божена (35 років): «Я спостерігаю, але дитина не дуже заінтересована у спільному проведенні часу»</p> <p>Анна (30 років): « Я весь час на роботі, дитина за бабусяю або друзями»</p> <p>Віталіна (27 років): «Ми разом займаємося танцями, співаємо та ходимо в басейн»</p> <p>Галина (44 роки): « Зазвичай просто спілкуємося або щось дивимося і коментуємо»</p> <p>Евгеній (45 років): «З донькою та сином разом займаємося спортом, бігаємо та займаємося різними видами як вдома, так і на вулиці, якщо погода хороша. А всією сім'єю можемо вечеряти разом, якщо всі вдома, готувати разом, дивитися фільми та мультики із коментарями, а де інколи читати книжки або грати в настільні ігри»</p>

	Тетяна (31 рік): « Багато дивимось мультфільмів та іноді разом граємо у комп'ютерні ігри»
Як ви намагаєтесь впливати на мораль та поведінку своєї (своїх) дітей?	<p>Олена (37 років) : « Я завжди намагаюся надавати приклад дитині і говорити про важливі речі із нею»</p> <p>Віталій (34 роки): « - »</p> <p>Евгеній (29 років): «Наразі в мене не має авторитету щоб якимось впливати на дитину, але я намагаюся просто надати приклад своєю поведінкою»</p> <p>Вікторія (27 років): «Надаю просто приклад і пояснюю свою поведінку, тобто чому я саме так роблю та чому це важливо»</p> <p>Божена (35 років): « - »</p> <p>Анна (30 років): « - »</p> <p>Віталіна (27 років): «Впливати на дитину можна по різному, але головне це слухати та розуміти її, тоді можливо не тільки дитину навчити чомусь, а ще й самим чого в неї навчитися, тому ми один одній подаємо приклад»</p> <p>Галина (44 роки): «У нас головна стратегія – це розмова»</p> <p>Евгеній (45 років): «У нас взагалі дуже класна сім'я і ми з дружиною спортивні, реалізовані люди, тому наші діти дивлячись на нас просто бачать приклад і вже самі для себе вирішують чи це важливо для них чи ні»</p> <p>Тетяна (31 рік): «Ми начебто навчаємось чомусь разом, тому надаємо приклади один одному»</p>

Запитання 2 інтерв'ю	Відповідь батьків	
	Дані учасника інтерв'ю	Відповідь учасника на запитання
Як ви сприймаєте основні потреби своєї дитини в сім'ї?	<p>Олена (37 роки): «Потреба у самовизначенні, самостійності та прийнятті і розумінні»</p> <p>Віталій (34 роки): «Їжа, одяг, навчання, домівка, ліжко та інтернет»</p> <p>Евгеній (29 років): «Особистий простір, розуміння емоцій дитини та можливість її самовизначення»</p> <p>Вікторія (27 років): «Любов, забота, радість та щастя, окрім всіх матеріальних потреб»</p> <p>Божена (35 років): «Дім, тато, матір, обійми та мультики»</p> <p>Анна (30 років): «Хороше навчання, їжа та дім, гроші на гулянки, що ще потрібно»</p> <p>Віталіна (27 років): «Емоційні потреби, тобто любов, розуміння, повага, сприйняття дитини такою якою вона хоче бути, матеріальні потреби – це звісно не обговорюється, кожній дитині потрібно десь жити та щось їсти – це база»</p> <p>Галина (44 роки): «Взаєморозуміння, підтримка, любов, увага, прийняття її такою яка вона є та дружба між дитиною та батьками»</p> <p>Евгеній (45 років): «Головним є підтримка, час який з дитиною проводиш разом, спілкування, та взаєморозуміння, спільні корисні звички»</p> <p>Тетяна (31 рік): « Можливість відчувати щастя так як во</p>	

	<p>-на це хоче і може робити, насолоджуватися цим разом із дитиною, спілкуватися та навчатися бути щасливими разом»</p> <p>Евгеній (43 років): «Гроші та спілкування»</p> <p>Олександра (33 роки): «Головне це хороше навчання та хороші звички»</p> <p>Олександра (34 роки): «Те що вона думає для неї важливе, взагалі не важливе. Потреба дитини в тому, щоб здобути гарну освіту та заробляти хороші гроші щоб собі по життю дозволити все що їй хотілося б»</p>
<p>Як ви реагуєте на виявлення емоцій вашої (ваших) дітей?</p>	<p>Олена (37 роки): «Загалом в моєї дитини хороші та позитивні емоції, але коли відбувається щось для неї важке, вона або мені дзвонить, або приходить до мене і може плакати, злитися і нецензурно лягати при мені – це нормально для нас»</p> <p>Віталій (34 роки): «Якщо злиться може щось жбурнути і получить за це втик»</p> <p>Евгеній (29 років): «Я вважаю емоції — це нормально, я зберігаю нейтралітет, але дитина завжди закривається в кімнаті коли їй погано, це може бути іноді страшно, щоб вона не завдала собі болю, коли злиться, наприклад, бо я коли був підлітком так міг зробити»</p> <p>Вікторія (27 років): «Моя донька завжди переживає емоції разом зі мною, я співчуваю, або допомагаю пережити їй якісь емоції, коли це потрібно»</p> <p>Божена (35 років): «Нормально загалом, якщо не руйнує предмети вдома, якщо так то даю йому щось що можна зруйнувати»</p>

	<p>Анна (30 років): «Мені здається що я стаю для дитини ворогом в цей час. Ми починаємо сваритися якщо дитина починає агресувати без причини»</p> <p>Віталіна (27 років): «Нормально, допоможу їй пережити емоції якщо вона попросить мене, але я не лізу, зазвичай сама розповідає все»</p>
--	--

Додаток Г

Запитання 1 інтерв'ю:	Відповіді дітей	
	Дані учасника інтерв'ю	Відповідь учасника на запитання
Як батьки впливають на ваші думки та почуття?	<p>Анастасійка (11 років): «Мама може покращити мій настрій коли мені сумно, але не навпаки»</p> <p>Даринка (10 років): «Нормально, буває що вони сильно впливають і я злюсь, а буває навпаки. Іноді відчуваєш самотність через це, але завжди це обговорюємо і все добре»</p> <p>Софійка (12 років): «Я думаю що мама мене не любить коли вона мене ігнорує. Відчуваю що я не потрібна їй»</p> <p>Катруся (14 років): «Я вже не знаю якщо чесно, не відчуваю вже такого зв'язку як раніше був»</p> <p>Матвій (11 років): «Ми разом сміємось це добре, частіше я відчуваюся добре»</p> <p>Ярослав (17 років): «Я зазвичай не хочу говорити про свої думки та почуття. Навіть якщо мати якось впливає це їй не важливо»</p> <p>Єва (16 років): «Відчуття самотності. Батько не спілкується зі мною і я весь час одна. Начебто він не мій батько взагалі»</p>	

Марічка (13 років): «Я думаю проблема в мені коли вона злиться, а вона робить це постійно»

Катерина (13 років): «Це важка тема для мене»

Данило (18 років): « Я думаю що я не важливий для них, вони сваряться між собою скільки себе пам'ятаю, хоча до мене нормально ставляться, але це нічого не змінило»

Веронічка (18 років): «Я не хочу відповідати, думки про це мене засмучують»

Іван (16 років): «У нас з сестрою завжди тільки хороші думки та відчуття завдяки батькам. Вони допомагають переживати якісь моменти, навпаки, а не роблять так щоб нам хотілося втекти від них»

Олексій (15 років): «Я б не хотів відповідати, для мене це важко»

Злата (12 років): « Ми з мамою хороші дівчата, завжди спілкуємось і вона моя подруга. Це круто, але мені не вистачає батька, це мене іноді робить сумною та злою»

Макар (10 років): «Все круто. Іноді вони сваряться і мене це засмучує, але мене ніхто не ображає»

Андрій (14 років): «Я думаю мама робить мене щасливим. Але вона не замінить мені батька. Я закриваюся в собі та мене бісить вітчим. Він хоче бути моїм другом, але я не можу довіряти йому»

Владислава (15 років): «Ми з братом завжди разом із батьками насичені тільки позитивом, але якщо щось стається то вони можуть завжди допомогти та вислухати, ми іноді й пишемо емоційні зошити разом. Це мене робить сильнішою я відчуваю внутрішню впевненість»

	<p>Артур (12 років): «Мама ігнорує мене. Я ігнорую її. Така гра..»</p> <p>Олег (14 років): «Не хочу відповідати»</p> <p>Емілія (12 років): «Мама показує мені приклад любові і я відчуваю це кожного дня. Але хочу знову побачити батька. Його відсутність засмучує дуже»</p>
<p>Як часто ви спілкуєтеся із батьками про особисті речі чи проблеми?</p>	<p>Анастасійка (11 років): «Спілкуємося дуже часто, мама знає про мене все»</p> <p>Даринка (10 років): «Не можу розповідати все, але де інколи можу поділитися»</p> <p>Софійка (12 років): «Ми не дуже спілкуємося взагалі. Я думаю їй все одно.»</p> <p>Катруся (14 років): «Не хочу розповідати, це важко»</p> <p>Матвій (11 років): «Ми все знаємо один про одного»</p> <p>Ярослав (17 років): «Ні. Нізащо. Ніколи. Так буде краще, якщо не відкриватися»</p> <p>Єва (16 років): «Батькам не дуже цікаво, а бабуся ніколи не питається. Я самотня, можу тільки подружці розповісти щось»</p> <p>Марічка (13 років): «Не хочу нічого їй розповідати, щоб потім не почути в свою адресу що я якась не така»</p> <p>Катерина (13 років): «Не розказую взагалі»</p> <p>Данило (18 років): «Я ніколи не ділюся, бо це не має сенсу»</p> <p>Веронічка (18 років): «Не можу робити цього, ні з ними ні з кимось взагалі»</p> <p>Іван (16 років): «Ми завжди ділимося і це нормально в нашій сім'ї. Я був вражений що в інших сім'ях не так коли дізнався»</p> <p>Олексій (15 років): «Ніколи не роблю цього»</p>

	<p>Злата (12 років): «Все знаємо одна про одну, як я про неї так і вона про мене»</p> <p>Макар (10 років): «Я все розкакую»</p> <p>Андрій (14 років): «Тільки з мамою іноді можу поділитися. Але дуже рідко. З вітчимою не хочу взагалі»</p> <p>Владислава (15 років): «Ми завжди відверті з братом, мамою та батьком»</p> <p>Артур (12 років): «Мамі не цікаво от я і нічого не розкакую»</p> <p>Олег (14 років): «Нічого не сталося – так завжди кажу. Мені так спокійніше»</p> <p>Емілія (12 років): «Завжди, бо для нас це важливо. Але не все, буває що так»</p>
<p>Як ви відчуваєте підтримку від своїх батьків у ваших зусиллях та цілях?</p>	<p>Анастасійка (11 років): «Не завжди підтримує, але загалом нормально»</p> <p>Даринка (10 років): «50 на 50»</p> <p>Софійка (12 років): «Не дуже підтримує»</p> <p>Катруся (14 років): «Я не думаю що моїм батькам це так важливо як мені»</p> <p>Матвій (11 років): «Дуже добре»</p> <p>Ярослав (17 років): «Ніхто ніколи не підтримував взагалі»</p> <p>Єва (16 років): «Ні. В цьому все дуже погано»</p> <p>Марічка (13 років): «Мені боляче про це говорити. Це важливо для мене, але більше ні для кого»</p> <p>Катерина (13 років): «Я не маю підтримки у тому чим займаюся»</p> <p>Данило (18 років): «Іноді мені здається що я не правильний, бо я не маю цілей та якоїсь жаги до чого»</p>

	<p>Веронічка (18 років): «Хотілося б це змінити, мене не підтримують взагалі»</p> <p>Іван (16 років): «Нормально. Не завжди зі мною погоджуються, але взагалі в цілому в цьому немає проблем»</p> <p>Олексій (15 років): « - »</p> <p>Злата (12 років): «Все дуже круто, завжди підтримує»</p> <p>Макар (10 років): «Все добре, мене підтримують і це добре для мене»</p> <p>Андрій (14 років): « Я б не хотів про це говорити..»</p> <p>Владислава (15 років): «Так, взагалі все добре, мене підтримують у моїх захопленнях та завжди хвалять, навіть якщо щось не виходить»</p> <p>Артур (12 років): « - »</p> <p>Олег (14 років): « - »</p> <p>Емілія (12 років): «Ми підтримуємо з мамою одна одну незалежно від того в чому саме»</p>
--	--

Додаток І

Контрольні питання у ході анкетувань стосовно зміни початкових показників сімей з найгіршими результатами				
Запитання	Відповідь батька або матері		Відповідь дитини	
	Дані особи	Відповідь	Дані особи	Відповідь
Як ви відчуваєте себе коли знаходитеся поряд із своїм батьком	Віталій (34 роки): «Відчуваю спокій та зацікавленість»		Ярослав (17 років): «Я спочатку був здивований, але потім відчув що у мене	

<p>\матір'ю\дитиною і що вам хочеться робити?</p>	<p>Анна (30 років): «Хочу обіймати доньку та проводити із нею час» Олександра (33 роки): «Відчуваю любов та ніжність, намагаюся проявляти це як вмію» Олександра (34 роки): «Відчуваю що хочу спілкуватися і все знати про свою дитину» Валерій (48 років): «Є відчуття відповідальності за дитину та її психічне здоров'я. Ідемо грати в футбол коли маю час і спілкуємося»</p>	<p>класний батько і з ним є про що поговорити» Єва (16 років): «Хочу обійматися з мамою, але коли це робимо починаємо плакати а потім обговорювати ці почуття і чому вони виникли. Відчуваю щастя та свободу. Нарешті» Вероніка (18 років): «Я ще не можу вступати у фізичний контакт, але відчуваю що маю сили та бажання спілкуватися з мамою» Данило (18 років): «Спілкуємося. Дуже багато. Відчуття новизни та свободи. Я можу казати все як я думаю і не отримую засудження та «виховання». Артур (12 років): «З батьком круто грати в футбол. Я думаю що він прийде до мене на гру. Відчуваю радість»</p>
<p>Чи можете ви розказати своєму</p>	<p>Віталій (34 роки): «Можу поділитися</p>	<p>Ярослав (17 років): «Поки що я не дійшов до того</p>

<p>батькові\матері\дитині про щось особисте не відчуваючи при цьому напруги та страху?</p>	<p>досвідом із дитиною відчуваючи радість та корисність»</p> <p>Анна (30 років): «Так. Це вже не здається такою проблемою. Стало дуже легко спілкуватися»</p> <p>Олександра (33 роки): «Я думаю щ можу, але ми прийшли такий шлях разом що вже є розуміння що немає нічого страшніше за дитину в депресії. Ми все ще з цим пореємось, але вже разом. Тому роблю це акуратно»</p> <p>Олександра (34 роки): «Звісно, ми почали це ще з перших сеансів у психотерапевта. Тепер ми як друзі»</p> <p>Валерій (48 років): «Я зрозумів що задля того щоб дитина чимось ділилася потрібно ділитися самому, тому так, але звісно далеко</p>	<p>щоб ділитися чимось най болючим та найсокровеннішим, але вже можу говорити із батьком – це вже щось»</p> <p>Єва (16 років): «Так. Відчуваю легкість коли ділюся. Це не проблема вже як раніше»</p> <p>Вероніка (18 років): «Дуже складно було, але вже стало легше цим, тому думаю що так.»</p> <p>Данило (18 років): «Мама стала другом мені, тому так, з легкістю»</p> <p>Артур (12 років): «Батько знає що в мене є дівчина. Раніше він не знав навіть що я люблю червоний та синій кольори».</p>
--	--	---

	не всім, бо він ще не такий дорослий. Але я не перестану цього робити».	
--	---	--